

Universiteit Utrecht

Multiculturalisme in vergelijkend perspectief
Algemene Sociale Wetenschappen
Masterthesis

Mensenrechtenambassadeurs

Een kwalitatief onderzoek naar de sociale acceptatie van homoseksualiteit in
Islamitische en Protestantse kringen in Nederland

Naam: Eva Konijn
Datum: 10 juli 2015
Begeleider: Gerrit-Bartus Dielissen
Tweede lezer: Tobias Stark

PvDA

Dankwoord

De afgelopen maanden heb ik op een mooie plek in het Tweede Kamergebouw in Den Haag mogen werken aan mijn afstudeeropdracht. Ik heb voor Keklik Yücel onderzoek gedaan naar het inzetten van mensenrechtenambassadeurs. Ik heb het erg gewaardeerd dat zij mij deze kans heeft gegeven en dat ik met haar plan aan de slag mocht. Soms twijfelde ik over mijn onderzoek en dan zocht ik een sparringpartner. Die waren er genoeg bij de Tweede Kamerfractie van de PvdA. Ik kon voor vragen altijd terecht bij mijn collega's. Daar ben ik iedereen dankbaar voor. Verder wil ik mijn scriptiebegeleider Gerrit-Bartus Dielissen bedanken. Op de momenten dat ik vastzat, motiveerde hij me om mijn scriptie vanuit een andere hoek te bekijken en me weer enthousiast te maken over mijn eigen onderzoek. Tot slot wil ik de respondenten die hebben deelgenomen aan mijn onderzoek hartelijk bedanken voor hun input. Ik ben blij dat ik zulke ondernemende, inspirerende mensen heb mogen ontmoeten.

Samenvatting

De sociale acceptatie van homoseksualiteit blijkt in een aantal religieuze en etnische kringen gering te zijn. PvdA-Kamerlid Keklik Yücel wil daarom dat de Rijksoverheid inzet op mensenrechtenambassadeurs die het taboe rondom homoseksualiteit in deze kringen gaan doorbreken. Dit onderzoek richt zich op het werk van ambassadeurs in Islamitische en Protestantse kringen in Nederland met het doel tot een advies te komen van succesfactoren en valkuilen van dit werk. Mensen met een Islamitische achtergrond of Protestantse achtergrond hebben vanuit hun ervaring met het bespreekbaar maken van homoseksualiteit deelgenomen aan interviews in twee focusgroepen. De groep Islamitische respondenten en de groep Protestantse respondenten deelden hun kennis over het doorbreken van taboes in hun respectievelijke gemeenschappen. Uit deze gesprekken kwamen vier grote thema's naar voren, namelijk: de invloed van religie, de rol van de kerk, de rol van de overheid, en de kenmerken en werkwijze van een ambassadeur. Ambassadeurs in Protestantse kringen geven aan dat de kerk zelf en niet de overheid een voortrekkersrol heeft in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit in Protestantse Kringen. Ambassadeurs in Islamitische kringen verwachten in hun werk ondersteund te worden door de overheid. Geconcludeerd wordt dat de visie op de mensenrechtenambassadeurs moet passen bij de structuur en dynamiek van de religieuze of etnische kring.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
2. Theoretische verkenning	8
2.1 Inleiding	8
2.2 Religie en homoseksualiteit	8
2.3 Acceptatie van homoseksualiteit	11
2.4 Ambassadeurs	13
3. Methodologische verantwoording	16
3.1 Dataverzameling	16
3.2 Data-analyse	20
4. Resultaten	21
4.1 De invloed van de religie	21
4.2 De rol van de kerk	25
4.3 De rol van de overheid	28
4.4. De werkwijze en kenmerken van een ambassadeur	34
4.5 Conclusie	41
4.6 Discussie	43
4.7 Aanbevelingen	44
5. Literatuurlijst	46
6. Bijlagen	50
6.1 Topiclijst	50
6.2 Open codes	51
6.3 Achtergrondinformatie respondenten	52

Hoofdstuk 1. Inleiding

Op vijf december 2014 kwam het rapport ‘De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland’ van het Sociaal Cultureel Planbureau (hierna: SCP) uit. Het rapport laat onder andere zien dat de acceptatie van homoseksualiteit in een aantal Protestantse en Islamitische gemeenschappen gering is (Huijnk, 2014). Dit rapport was voor PvdA-kamerlid Keklik Yücel, woordvoerder Emancipatie, reden tot het ondernemen van actie. Zij ziet een belangrijke rol weggelegd voor rolmodellen die als (mensenrechten)ambassadeurs optreden binnen buurten en gemeenschappen waar de acceptatie van homoseksualiteit gering is. Deze ambassadeurs moeten vanuit hun gezag in of kennis over de religieuze gemeenschap het gesprek aangaan over vrijheid en gelijkwaardigheid van lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders (hierna: LHBT-s). De ambassadeurs zijn opgenomen in het Actieplan Zelfbeschikking van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het wordt uitgevoerd met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het plan is gericht op taboes als huwelijksdwang en eer gerelateerd geweld en moet voorkomen dat mensen het recht op zelfbeschikking wordt ontnomen. De aanpak bestaat uit een aantal acties, waaronder ‘positieve kentering naar keuzevrijheid’ en ‘sociale acceptatie van LHBT-s’. Onderdeel van deze acties zijn de ambassadeurs die het gesprek aangaan over vrijheid en gelijkwaardigheid van LHBT-s. Ze worden in het Actieplan Zelfbeschikking omschreven als mensen die getraind zijn en ingezet kunnen worden door gemeenten, organisaties en instellingen rondom het brede thema zelfbeschikking en mensenrechten (Min. SZW, 2015).

De signalen uit het rapport van het SCP zijn aanleiding tot het introduceren van ambassadeurs die negatieve attitudes jegens homoseksualiteit moeten aanpakken. Echter, daar het een nieuw beleidsplan is, is er nog weinig kennis over de ambassadeurs en hun werkwijze. Met dit onderzoek wordt getracht meer kennis te genereren. Het doel is te komen tot een advies van succesfactoren en valkuilen van het ambassadeurschap voor de acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen in Nederland. Hiertoe worden rolmodellen op het gebied van emancipatie en acceptatie uit Islamitische en Protestantse groepen gevraagd hun kennis te delen. De probleemstelling van dit onderzoek luidt: *Wat zijn de succesfactoren en valkuilen voor het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs voor de acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen in Nederland?*

De probleemstelling is opgedeeld in de volgende drie deelvragen:

- 1) *Wat is de houding van de religieuze gemeenschap jegens homoseksualiteit en waarop is deze gebaseerd?*
- 2) *Welk niveau van acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen wordt door de ambassadeurs haalbaar geacht en hoe wordt dit bereikt?*
- 3) *Welke kenmerken en werkwijze maken het werk van een ambassadeur in Islamitische en Protestantse groepen succesvol?*

Dit onderzoek richt zich uitsluitend op lesbiennes, homoseksuelen en biseksuelen (hierna: LHB-s) en niet op transgenders. Een onderzoek van het SCP laat zien dat opvattingen van de ondervraagde Nederlandse bevolking over transgenders negatiever zijn dan over lesbiennes, homoseksuelen en biseksuelen (Keuzenkamp & Kuyper, 2013: 29). In de theoretische onderbouwing van dit onderzoek wordt wel gebruik gemaakt van de term LHBT-s, omdat daar in besproken literatuur en onderzoek gebruik van wordt gemaakt.

Maatschappelijk relevant is dit onderzoek vanwege het moeizame verloop van het gesprek over homoseksualiteit in een aantal religieuze kringen (o.a. Ganzevoort, 2012; Huijnk, 2014) en de psychische klachten waar een groot aantal LHB-s in Nederland mee kampt doordat ze geconfronteerd worden met negatieve attitudes en afwijzingen (o.a. de Graaf, ten Have & Sandfort, 2006; Keuzenkamp & Kuyper, 2013). Het inzetten van ambassadeurs die de acceptatie van homoseksualiteit in religieuze en etnische groepen aan de orde stellen, is voor de Partij van de Arbeid (PvdA) een politieke doelstelling inzake homo-emancipatie. Naast het maatschappelijke en politieke belang kan het onderzoek ook bijdragen aan theorievorming. De resultaten van dit onderzoek beogen een empirische toevoeging aan literatuur en onderzoek over het veranderen van attitudes in religieuze kringen en de processen die aan hieraan vooraf gaan. Er bestaat een breed scala aan onderzoeken naar het conflict tussen religie en homoseksualiteit (o.a. Adamczyk & Pitt, 2009; Van den Berg, et al., 2014; Whitehead & Baker, 2012). Ook is er in het verleden veel onderzoek gedaan naar attitude verandering en het bevorderen van de acceptatie van homoseksualiteit (o.a. Lemm, 2006; Oldham & Kasser, 1999; Sakalh & Ugurly, 2002). Echter, ambassadeurs die in hun gemeenschap taboes bespreekbaar maken is een nieuw concept waar nog weinig over bekend is.

Hoofdstuk 2. Theoretische verkenning

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk schetst een kader van bestaande literatuur en onderzoeken naar de acceptatie van homoseksualiteit in religieuze kringen. De theoretische verkenning is gestructureerd rond drie concepten, te weten: ‘homoseksualiteit en religie’, ‘acceptatie van homoseksualiteit’ en ‘ambassadeurs’. Deze thema’s zijn afgeleid van de probleemstelling en vormen de theoretische onderbouwing van het onderzoek. Verwacht wordt dat deze concepten tevens uit de resultaten naar voren komen.

2.2 Homoseksualiteit en religie

In het publieke debat worden homoseksualiteit en religie tegenover elkaar gepositioneerd. Er wordt ter discussie gesteld of de concepten met elkaar te verenigen zijn (Bos, 2010; Feldblum, 2006; Ganzevoort, Van der Laan & Olsman, 2011; Van den Berg et al., 2015). De LHBT-beweging claimt de zichtbaarheid van haar homoseksuele identiteit. Religieuze gemeenschappen claimen het recht om vanuit de vrijheid van geloofsovertuiging opvattingen te delen die in andere situaties als discriminerend worden gezien (Feldblum, 2006; Ganzevoort et al., 2011). Het is een conflict tussen het recht op vrijheid van godsdienst en het verbod op discriminatie op basis van seksuele geaardheid. De wetten die dit waarborgen lijken met elkaar te botsen. Het zou duiden op een zero-sum game (Feldblum, 2006; Parker, 2005). ‘A gain for one side necessarily entails a corresponding loss for the other side (Feldblum, 2006: 81).’ Onderdeel van dit conflict is *identity politics*, de strategieën die door gemarginaliseerde groepen worden gebruikt om hun positie te definiëren en afstand te nemen van de onderdrukking door de meerderheidsgroep. Centraal staat de wens van de groep om erkend te worden als authentiek en op zichzelf staand (Ganzevoort, Van der Laan & Olsman, 2011: 213). Parker definieert deze vorm van politiek als volgt:

All politics is identity politics. Political activity is— and, at its best, is—animated by efforts to define and defend who I am, or we are, or you are, or hope to be, or hope to be seen to be (Parker, 2005: 53).

Identity politics zou alle vormen van politiek dekken en draait om het constant uitvinden en reconstrueren van de eigen identiteit. Critici van *identity politics* zeggen dat het een egoïstische vorm van politiek voeren is, omdat men alleen oog heeft voor de eigen groep en zich niet bekommerd om het lot van andere groepen. *Identity politics* zou verschillen tussen groepen benadrukken (Lichterman, 1999: 134; Parker, 2005: 54-55). Wellicht is dit wat het

publieke debat tussen homoseksualiteit en religie moeilijk maakt en wordt *identity politics* gevoerd zonder oog te hebben voor gedeelde belangen. Zo wordt de homoseksuele identiteit door sommige religieuze gemeenschappen afgewezen, zonder er bij stil te staan wat dit betekent voor de LHBT-beweging.

Negatieve houdingen jegens homoseksualiteit vinden vaak hun oorsprong in het gebruik van religieuze teksten. In het publieke debat wordt door sommige religieuze gemeenschappen verwezen naar teksten waarin staat dat homoseksualiteit een verbod is (Whitehead & Parker, 2012: 18). Dergelijke argumenten maken het gesprek over homoseksualiteit en religie moeilijk.

Each group is, in a sense, talking past each other. They are debating the “good” by appealing to differing sources of authority. This significantly stalls any sort of compromise between the two sides. As a result, whether views on these issues continue to liberalize depends on shifts in public opinion regarding trusted sources of moral authority (ibid.: 18).

De twee kanten in het debat vertrouwen op verschillende informatie afkomstig van andere autoriteiten. Het debat over homorechten kent daardoor geen richting en is versplinterd (Tuck, 2012: 3).

Homoseksualiteit en de protestantse kerk

Dit onderzoek richt zich op de acceptatie van homoseksualiteit in onder andere Protestantse kringen. Er kan echter niet gesproken worden over het Protestantse gedachtegoed, omdat er verschillende Protestantse stromingen bestaan. Daarom wordt kort ingegaan op het verschil tussen de Protestantse Kerk Nederland, de bevindelijk gereformeerden en de orthodox-gereformeerden. Ten eerste, de Protestantse Kerk Nederland (hierna: PKN) die in 2004 ontstaan is uit de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland (hierna: GKN) en de Evangelisch-Lutherse Kerk. Binnen de PKN vallen dus de hervormd-gereformeerden, ook wel de Gereformeerde Bond, en de ‘mainline’ gereformeerden, wat vroeger de GKN was (Bos, 2010: 10). Een deel van leden van de PKN is tolerant jegens homoseksualiteit. Echter, een ander deel van de kerk heeft een negatieve houding. Met name de seksuele geaardheid van het eigen kind of de adoptie van kinderen door hetzelfde geslacht wordt afgekeurd (Huijnk, 2014: 10). Buiten de PKN bevinden zich twee gereformeerde stromingen. De eerste stroming zijn de bevindelijk gereformeerden, bestaande uit de Gereformeerde Gemeenten en de Hersteld Hervormde Kerk vallen. De tweede stroming zijn

de orthodox-gereformeerden. Deze stroming omvat de Christelijke Gereformeerde Kerk, de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt en de Nederlands Gereformeerde Kerken (Bos, 2010: 10). Orthodox-gereformeerden zijn negatiever in hun opvattingen over homoseksualiteit dan de Protestantse Kerk Nederland. Uit een onderzoek van het SCP blijkt dat 44% van de ondervraagden uit de groep orthodox-gereformeerd het homohuwelijk afkeurt tegenover 72% van de ondervraagden uit de PKN (Huijnk, 2014: 35).

Homoseksualiteit en de Islam

De Islam kent vele scholen en tradities. De twee hoofdstromingen zijn de sjiitische en de soennitische variant. In 2012 werd door het SCP een rapport gepubliceerd over geloofsbelijdenis van moslims in Nederland. Uit het rapport komt naar voren dat de overgrote meerderheid van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse moslims aangeeft soennitisch te zijn (89%), maar er is ook een groep die zich alleen 'moslim' noemt zonder zich onder een stroming te scharen, of die zich tot een kleinere Islamitische stroming rekent. 7% van de Turks-Nederlandse moslims in het onderzoek rekent zich tot de alevieten. Een klein deel geeft aan zich tot de salafistische stroming te rekenen (Maliepaard & Gijsberts, 2012: 71). De meeste moskeeën en Islamitische organisaties in Nederland zijn per etnische groep georganiseerd (ibid.: 43).

De houdingen van moslims jegens homoseksualiteit worden vaak vergeleken met de houdingen van de orthodox-gereformeerde groepen (Huijnk, 2014: 11). De helft van de ondervraagde moslims in Nederland vindt homoseksualiteit verkeerd. Van de moslims die wekelijks de moskee bezoeken keurt 70% homoseksualiteit af (ibid.: 33). Ze verschillen echter van de orthodox-gereformeerde groepen in houdingen jegens gelijke rechten van LHBS. Een kwart van de ondervraagde moslims is voor het homohuwelijk en de adoptie van kinderen door stellen van hetzelfde geslacht. Ook homoseksualiteit in het eigen gezin kan op minder goedkeuring van moslims rekenen, 75% van de ondervraagden keurt dit af (ibid.: 38). Binnen de groep van moslims is de homoacceptatie bij alevieten wat groter dan bij soennitische of sjiitische moslims (ibid.: 11).

2.3 Acceptatie van homoseksualiteit

In deze paragraaf wordt uiteengezet hoe een houding of standpunt kan veranderen. Dit wordt in het onderzoek toegepast op attitudes jegens homoseksualiteit. Het veranderen van een houding wordt in literatuur *attitude change* genoemd. Dit onderzoek richt zich op *attitude change door contact*, omdat de verwachting is dat deze vorm van toepassing is op het werk van ambassadeurs.

Attitude change

Of een attitude kan veranderen is afhankelijk van de motivatie van mensen om tot een weloverwogen oordeel te komen (Petty, Wheeler & Tormala, 2003: 361). Hoe meer gemotiveerd en hoe meer bekwaam mensen zijn om tot de kern te komen, hoe beter ze in staat zijn belangrijke informatie over het probleem te verwerken. Een belangrijk gevolg van dit proces is de sterkte van de nieuwe attitude. Hoe gemotiveerder mensen zijn om tot een beargumenteerd standpunt te komen, hoe sterker de attitude is (ibid.: 361-362). Mensen zijn in staat om te reflecteren op overtuigingen die van invloed zijn op hun gedrag. Daardoor hebben mensen ook het vermogen om van overtuiging te veranderen en deze aan te passen aan wat de sociale omgeving vindt of nieuwe informatie die de betreffende persoon tot zich neemt (Bevir & Rhodes, 2006: 4; Wood, Fleming & Marks, 2008: 74). Als de sociale omgeving van een persoon een negatieve attitude jegens homoseksualiteit predikt, kan dit invloed hebben op de attitude van de betreffende persoon. Afhankelijk van de motivatie en het vermogen van de religieuze gemeenschap om de attitude jegens homoseksualiteit te veranderen, kunnen ambassadeurs invloed uitoefenen op de gemeenschap.

Attitude change door contact: de contacthypothese

Attitude change door contact is de kern van de contacthypothese. De contacthypothese stelt dat conflicten tussen groepen afnemen als deze twee groepen regelmatig contact met elkaar hebben. Door sociaal contact met de andere groep leren mensen over de groep (Pettigrew, 1998). Dit kan ervoor zorgen dat stereotypen worden ontkracht (Allport, 1954; Heinze & Horn, 2009; Pettigrew, 1998). Voor het positieve effect van contact is het van belang dat mensen zich kunnen identificeren met de andere groep (Pettigrew, 1998; Sakalh & Ugurlu, 2002). Tevens is het effect afhankelijk van het soort contact dat mensen onderhouden met LHBT-s, namelijk of mensen een vriendschappelijke relatie hebben of terloops contact hebben. Hoe intensiever het contact is, hoe groter het effect van contact op de attitudes jegens homoseksualiteit (Heinze & Horn, 2009: 947; Pettigrew, 1998; Sakalh & Ugurly, 2002).

Daarentegen leidt het forceren van contact met homoseksuele personen tot een negatieve attitude jegens homoseksualiteit (Dovidio et al.; 2003; Heinze & Horn, 2009; Pettigrew 1998). De contacthypothese vindt bevestiging in een aantal onderzoeken (Costa, Pereira & Leal, 2014; Lemm, 2006; Sakalh & Ugurlu, 2002). Zo gaat de contacthypothese op voor opvattingen over homoseksueel ouderschap. Uit onderzoek blijkt dat mensen met homoseksuele vrienden of kennissen een meer positieve houding jegens homoseksualiteit en homoseksueel ouderschap hebben (Costa, Pereira & Leal, 2014: 11). Ook in onderzoek naar de attitudes van Turkse studenten jegens homoseksualiteit wordt bevestiging gevonden voor de contacthypothese (Sakalh & Ugurlu, 2002). Studenten die bevriend zijn met een homoseksueel persoon hebben een positievere attitude jegens homoseksualiteit dan medestudenten die dit persoonlijk contact niet hebben. Ook blijken studenten een negatievere attitude te vormen wanneer ze bang zijn dat een homoseksueel persoon gevoelens voor hem of haar kan krijgen (ibid.: 60).

Attitude change door contact: het extended contact effect

Mensen die zich inzetten als ambassadeur voor de acceptatie van homoseksualiteit hoeven zelf niet homoseksueel te zijn. Derhalve gaat de contacthypothese niet voor deze mensen op. Vandaar dat de *extended contact theory* eveneens in het onderzoek wordt betrokken. *Extended contact* is indirect, maar heeft wel effect op de groepsrelaties. Volgens de *extended contact theory* leidt het kennen van leden van de eigen groep die bevriend zijn met leden van de andere groep tot een verbetering van de groepsrelaties (Eller, Abrams & Gomez, 2012; Liebkind & McAlister, 1999; Wright, Aron & McLaughlin-Volpe, 1997).

Er liggen een aantal mechanismen aan het effect van *extended contact* ten grondslag (Wright, Aron & McLaughlin-Volpe, 1997), namelijk het positieve effect van verhalen van het lid van de eigen groep over de vriendschap met het lid van de andere groep, observaties van positieve omgang van een lid van de andere groep met een lid van de eigen groep en dat mensen zich, door *extended contact*, kunnen identificeren met de andere groep (ibid.: 74-76). Wellicht wordt deze theorie bevestigd voor heteroseksuele ambassadeurs die leden van de eigen religieuze gemeenschap een positieve relatie met LHB-s laten zien. Het is echter niet vanzelfsprekend dat attitudes veranderen door contact. Naast processen die een positieve uitwerking kunnen hebben op attitudes jegens homoseksualiteit, bestaan er ook processen die dit positieve effect kunnen tegenwerken, waaronder *motivated reasoning*. Contact tussen twee groepen kan tot gevolg hebben dat stereotypen worden ontkracht. De *motivated reasoning by directed goals* theorie beargumenteert waarom deze verandering niet vanzelfsprekend is.

Theory of motivated reasoning

Motivated reasoning (Kunda, 1990) houdt in dat het overwegen en innemen van een standpunt wordt beïnvloed door de motivatie om tot een weloverwogen oordeel te komen. Deze motivatie is onderhevig aan het proces van het vormen en beoordelen van standpunten. *Motivated reasoning* kent twee categorieën. De eerste categorie is de motivatie om tot een standpunt te komen die goed beargumenteerd en onderbouwd is, waarbij het van tevoren niet uitmaakt wat die zal zijn. Dit is *reasoning driven by accuracy goals* (ibid.: 481). De tweede categorie is de motivatie om uit te komen bij een bepaald oordeel waar van tevoren voor gekozen is en alleen argumenten of kennis geselecteerd worden die tot de geprefereerde conclusie leiden (Kunda & Sinclair, 1999: 13). Dit krijgt de term *reasoning driven by directional goals* (Kunda, 1990: 482-483). Zo kan een groep die homoseksualiteit bestempeld als afwijkend onbewust uitsluitend argumenten selecteren die dit standpunt helpen onderbouwen.

De theorie van *motivated reasoning* vindt bevestiging in onderzoeken naar de attitudes van mensen jegens homoseksualiteit. In deze onderzoeken worden mensen geconfronteerd met wetenschappelijk bewijs dat homoseksualiteit aangeboren is. Door sommige personen wordt de wetenschap als onbetrouwbaar beschouwd, maar vertrouwen ze wel op hun religie. Voor deze groep is wetenschappelijke informatie in strijd met hun geloofsovertuiging en wijzen ze het af. Dientengevolge blijft men overtuigd van het onnatuurlijke van homoseksualiteit, terwijl de wetenschap het tegendeel bewijst (Oldham & Kasser, 1999: 123-124; Whitehead & Baker, 2012: 2). Wellicht werpt *reasoning by directional goals* een drempel op voor ambassadeurs in Islamitische en Protestantse kringen.

2.4 Ambassadeurs

Deze paragraaf richt zich op bestaande literatuur over rolmodellen en *change agents*, die het concept ‘ambassadeurs’ kunnen onderbouwen.

Rolmodellen

Een rolmodel wordt gedefinieerd als een persoon die eigenschappen heeft en gedrag laat zien dat een ander persoon mist. Deze persoon observeert een rolmodel en vergelijkt zijn of haar eigen gedrag met dat van het rolmodel, om daarvan te leren (Kemper, 1968; Speizer, 1981: 693). Rolmodellen werken motiverend om gedrag te veranderen (Lockwood, Sadler, Fryman & Tuck, 2004: 425). Ze geven hoop dat stereotypen overwonnen kunnen worden. Het is van

belang dat mensen zich kunnen identificeren met het rolmodel (Lockwood & Kunda, 1997: 92; Marx, Ko & Friedman, 2009: 953). Echter, direct contact met het rolmodel is geen voorwaarde voor een positieve invloed van het rolmodel (Gibson, 2004: 139; Marx et al., 2009: 954). Mensen kunnen indirect in contact staan met hun rolmodel en toch worden gemotiveerd. Rolmodellen hoeft zich niet eens bewust te zijn van hun positie (Gibson, 2004: 139). Het belangrijkste is dat het succes van de betreffende persoon zichtbaar is en haalbaar wordt geacht door de andere persoon (Lockwood & Kunda, 1997: 101; Marx et al., 2009: 954). Gibson (2004) is kritisch over de traditionele motie van een rolmodel als invloedrijk persoon die door individuen wordt geïmiteerd. Deze definitie dekt de functie van een rolmodel niet. Ze worden niet nagebootst, maar dragen bij aan het vormen van een eigen identiteit die past bij de wensen en doelen van het individu (Gibson, 2004: 135).

I define a role model as a cognitive Construction based on the attributes of people in social roles an individual perceives to be similar to him or herself to some extent and desires to increase perceived similarity by emulating those attributes (ibid.: 136).

Door een nieuwe definitie te hanteren, kan afstand worden gedaan van termen als *mentor* en *behavioral model*. De drie termen worden in dezelfde zin gebruikt, terwijl ze een andere definitie kennen (Gibson, 2004: 139; Singh, Vinnicombe & James, 2006: 1). Een individu heeft in een tijdsperiode één mentor of behavior model, terwijl een individu meerdere rolmodellen tegelijk kan hebben (ibid.: 140). Zo blijkt dat jonge, vrouwelijke managers niet één rolmodel hebben die alle eigenschappen heeft waar ze naar streven. Integendeel, vrouwen blijken er meerdere te hebben die ze bewonderden om verschillende redenen (Singh et al., 2006: 8). Dit bevestigt wat eerder werd gezegd over rolmodellen en hoe het verschil met mentoren kan worden aangetoond, namelijk dat een individu op een moment meerdere rolmodellen kan hebben, maar één mentor heeft. In dit onderzoek wordt gekeken welke term past bij het werk van ambassadeurs voor de acceptatie van homoseksualiteit. Daarom wordt, naast het begrip ‘rolmodel’, ook gekeken naar literatuur over *change agents*.

Change agents

De term *change agent*, afkomstig uit de organisatiewetenschappen, lijkt het werk van een ambassadeur breed te omvatten. Een *change agent* is iemand die een bewuste verandering teweeg brengt in een organisatie (Lunenburg, 2010: 1). In dit onderzoek wordt de term uit de context van de organisatie gehaald en in het culturele domein geplaatst.

Change agents verschillen in hun aanpak. Volgens Fred Lunenburg (2010) bestaan er vier *change agent* types. Het type dat voor dit onderzoek van belang is, is het *organization-*

development type. Deze *change agent* heeft aandacht heeft voor interne processen, zoals relaties binnen de groep en communicatie tussen leden van de groep (ibid.: 2). De strategie die dit type hanteert wordt de *cultural change approach* genoemd. Dit houdt in dat de *change agent* eerst de cultuur van de organisatie grondig leert kennen, voordat wordt gekozen voor de manier waarop de verandering wordt geïmplementeerd (ibid.: 2). Verder heeft de *change agent* een aantal kenmerken nodig die hem/haar succesvol kunnen maken. De volgende eigenschappen zouden van belang zijn: *hemophily*, *empathy*, *linkage*, *proximity*, *structuring*, *capacity*, *openness*, *reward* en *energy* (ibid.: 4). In het kader van het onderzoek worden vier van de negen factoren besproken. *Hemophily*, hoe meer de *change agent* overeenkomt met leden van de organisatie, hoe waarschijnlijker het is dat de *change agent* succes heeft met het implementeren van de verandering. *Empathy*, wat leidt tot betere communicatie en begrip tussen de *change agent* en leden van de organisatie. *Capacity* zijn de middelen waarover de organisatie beschikt om succesvol een verandering te implementeren. *Openness* is de bereidwilligheid van de leden van de organisatie en de *change agent* om naar elkaar te luisteren en de input van de ander te gebruiken (ibid.: 4-5). De verwachting is dat deze vier factoren van toepassing zijn op het werk van ambassadeurs.

In tegenstelling tot rolmodellen, waar personen voor kiezen om gemotiveerd door te worden, moeten *change agents* andere mensen stimuleren om hun attitude te veranderen (Battilana & Casciaro, 2012; Kanter, 1983; Van de Ven, 1986). *Change agents* proberen sociale invloed uit te oefenen, met het beoogde resultaat dat een organisatie of groep haar attitudes of gedrag aanpast (Battilana & Casciaro, 2012; Marsden & Friedkin, 1993). Volgens Battilana en Casciaro is de grootste uitdaging voor een *change agent* een verandering implementeren die indruist tegen de normen en waarden die houvast biedt voor leden van de organisatie (2012: 4). Interessant is of uit dit onderzoek blijkt dat respondenten dit ook verwachten in het werk van ambassadeurs. Ook worden eerdergenoemde factoren toegepast op de resultaten van het onderzoek. Uiteindelijk wordt gekeken of de drie concepten, 'homoseksualiteit en religie', 'acceptatie van homoseksualiteit' en 'ambassadeurs' in de interviews in focusgroepen leidend blijken te zijn of dat andere thema's naar voren kwamen.

Hoofdstuk 3. Methodologische verantwoording

In dit hoofdstuk wordt toegelicht hoe de data zijn verzameld en geanalyseerd, waaronder de werving van de respondenten, en de organisatie en samenstelling van de focusgroepen. Ook wordt aandacht besteed aan de methode van analyse.

3.1 Dataverzameling

Voor het onderzoek naar de succesfactoren en valkuilen voor het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs is gekozen voor interviews met focusgroepen. Focusgroepen bestaan uit meerdere personen die tegelijk en in aanwezigheid van elkaar worden bevraagd. In focusgroepen worden respondenten uitgedaagd hun ideeën af te wegen tegen de ideeën van andere respondenten. De methode nodigt uit tot discussie tussen de respondenten, wat interessante en nieuwe invalshoeken kan opleveren (Verkuysten, 1999: 13). Het inzetten van ambassadeurs is nieuw beleid van de Rijksoverheid. Interviews in focusgroepen geeft respondenten de mogelijkheid om gezamenlijk en zo nodig kritisch te reageren op het voorgestelde beleid. De interviews met de focusgroepen zijn semi-gestructureerd. Vooraf zijn gespreksonderwerpen vastgesteld die verbinding hebben met de probleemstelling. Deze verbinding maakte het gemakkelijker de resultaten te verwerken.

Er hebben twee bijeenkomsten met focusgroepen plaatsgevonden in mei 2015. Eén focusgroep met Islamitische respondenten, waarvoor in totaal tien Turkse en Marokkaanse personen werden uitgenodigd. Voor deze bijeenkomst zijn alleen personen van Turkse en Marokkaanse personen uitgenodigd, omdat dit de twee grootste Islamitische groepen zijn in Nederland (Herten, van. & Otten, 2007). Er is voor gekozen om Marokkaanse respondenten en Turkse respondenten voor één bijeenkomst uit te nodigen. Uit gegevens van het SCP blijkt namelijk dat mensen van Marokkaanse en Turkse komaf nauwelijks verschillen in hun houding jegens homoseksualiteit (Huijnk, 2014: 12). Voor de tweede focusgroep werden uitsluitend protestanten uitgenodigd. Groepscohesie is van belang voor het succes van een focusgroep en kan bereikt worden door een homogene groep die ervaringen deelt (Fern, 2001: 14). Daarom is ervoor gekozen Protestantse respondenten voor een aparte, eigen bijeenkomst uit te nodigen en zijn protestanten en moslims in eigen focusgroepen bevraagd.

Onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit moslims en protestanten in Nederland die in hun religieuze gemeenschap een positie als rolmodel of sleutelfiguur vervullen. Ze gebruiken deze positie om verschillende maatschappelijke vraagstukken bespreekbaar te maken, zoals het taboe op homoseksualiteit. Dit doen ze vanuit hun beroep of als vrijwilliger bij een organisatie of zelfstandig. Deze personen hoeven zelf geen LHB-s te zijn. Het ministerie van OCW spreekt in een brief over het inzetten van ambassadeurs door het ministerie van SZW niet specifiek over vrijwilligers en professionals die homoseksueel zijn, omdat deze mensen ook op andere problematiek inzetbaar moeten zijn (Min. OCW, 2015).

Werving respondenten

Respondenten zijn geworven via maatschappelijke organisaties, zoals COC Nederland, Landelijke Koördinatie Punt groepen kerk en homoseksualiteit (hierna: LKP), het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (hierna: SMN) en het Inspraakorgaan Turkse Nederlanders (hierna: IOT). Via deze organisaties kwam de onderzoeker aan contactgegevens van professionals die zich in het LHBT-netwerk bevinden. In het contact met organisaties is aangegeven dat er werd gezocht naar respondenten van Marokkaanse en Turkse komaf, en Protestanten in Nederland die een rol als sleutelfiguur of rolmodel in hun omgeving vervullen. Het was belangrijk dat de respondenten zich inzetten voor de sociale acceptatie van homoseksualiteit in hun religieuze gemeenschap.

Er zijn tien personen per focusgroep uitgenodigd. Mochten enkele mensen afvallen, bleef er een aantal respondenten over dat voldoende was voor het focusgroep interview (Boeije, 2014: 82). Geprobeerd werd de non-respons laag te houden. Zo kregen de respondenten reiskostenvergoeding aangeboden. Verder is er rekening gehouden met de dagindeling van mensen. Er werd vanuit gegaan dat de meeste respondenten overdag werken. Daarom werden de focusgroepen 's avonds georganiseerd. Daarnaast is, in de keuze voor de locatie, rekening gehouden met de woonplaats van respondenten, zodat ze zo kort mogelijk moesten reizen voor het onderzoek. Uiteindelijk zijn elf mensen van Turkse of Marokkaanse komaf bereid gevonden om deel te nemen aan de bijeenkomst. Van de elf genodigden uit de groep Marokkaanse en Turkse respondenten zijn vier genodigden geworven via het COC Nederland. Via de directeur van een maatschappelijke organisatie zijn twee andere respondenten benaderd. Drie respondenten van Turkse komaf zijn uitgenodigd op advies van Keklik Yücel, Kamerlid en van Turkse komaf. Twee respondenten zijn benaderd via het SMN en het IOT. Uit Protestantse kringen zijn tien mensen bereid gevonden deel te nemen

aan het onderzoek. Vier respondenten uit deze groep zijn gevonden in contact met een theologe van de Vrij Universiteit Amsterdam. Twee respondenten waren al bekend van een eerder debat in de Tweede Kamer. Eén respondent had gereageerd op een oproep voor het onderzoek op de website van een Marokkaanse jongerenorganisatie. Twee respondenten zijn benaderd via een vereniging voor christelijke homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen.

Van de elf genodigden uit de groep Marokkaanse en Turkse respondenten zijn drie genodigden afgevallen. Uiteindelijk namen acht mensen deel aan de discussie. De acht respondenten variëren in leeftijd van 20 tot en met 55 jaar. Twee van de acht respondenten is van Marokkaanse komaf. De rest is van Turkse herkomst. Helaas is over de groep Islamitische respondenten niet bekend tot welke Islamitische stroming zij zichzelf rekenen. De helft van de respondenten is homoseksueel. De andere helft van de respondenten is heteroseksueel. Alle respondenten zijn hoogopgeleid. Zeven van de acht respondenten hebben een WO-opleiding afgerond of zijn hier mee bezig. Eén respondent heeft een afgeronde Hbo-opleiding.

Van de tien genodigden uit de groep Protestantse respondenten zijn twee genodigden afgevallen. De acht respondenten variëren in leeftijd van 34 tot en met 64 jaar. Vier van de acht respondenten zijn van de Protestantse Kerk Nederland. Twee respondenten zijn lid van Gereformeerde Kerken vrijgemaakt. Eén respondent is van de Christelijk Gereformeerde Kerken. Eén respondent is voormalig lid van de Christelijke Gereformeerde Kerken en nu actief bij de Protestantse Kerk Nederland. Net als bij de andere groep respondenten is de helft van de groep homoseksueel en de andere helft van de groep niet. Alle respondenten van deze groep zijn hoogopgeleid. Zes respondenten hebben een universitaire opleiding gevolgd. Twee respondenten hebben een Hbo-opleiding gevolgd.

Interviews in focusgroepen

De focusgroep interviews hebben op twee locaties plaatsgevonden. De bijeenkomst met de groep Turkse en Marokkaanse respondenten vond plaats op het partijbureau van de Partij van de Arbeid in Amsterdam. De bijeenkomst met de groep Protestantse respondenten vond plaats in een vergaderruimte in het Tweede Kamergebouw in Den Haag. Het gesprek werd geleid door Meint Helder, afdelingshoofd Beleid bij de Tweede Kamerfractie van de PvdA en een ervaren gespreksleider. Om consistentie te bewaren, was hij bij beide gesprekken de gespreksleider. Op basis van de drie deelvragen van de probleemstelling en de theoretische onderbouwing van het onderzoek is er een topiclijst opgesteld (zie bijlage één). De topiclijst fungeerde als rode draad tijdens de interviews met de focusgroepen. De door de onderzoeker

gevraagde gespreksleider hoefde niet vast te houden aan de volgorde van de topiclijst. Afhankelijk van het verloop van de discussie kon hij variëren in de volgorde van de vragen. De onderzoeker was aanwezig om de gesprekken te observeren en notities te maken.

Het gesprek werd met audiovisuele apparatuur opgenomen. Voor het begin van de groepsdiscussie is toegelicht wat de rol van de gespreksleider is en wat de rol van de onderzoeker was. Er is uitgelegd dat de onderzoeker ervoor heeft gekozen een ervaren persoon als gespreksleider te vragen. Verder is uitleg gegeven over de onderzoeksmethode. Er is duidelijk gemaakt dat persoonlijke gegevens van de respondenten alleen voor eigen gebruik zijn en dat deze gegevens uit het onderzoeksresultaat worden weggelaten. De respondenten is duidelijk gemaakt dat ze te allen tijde om uitleg mochten vragen over de groepsdiscussie. Tenslotte is toestemming gevraagd voor het maken van audio- en video-opnamen. De gespreksleider bewaakte de tijd en het aan bod komen van elke vraag uit de topiclijst. Beide groepsinterviews duurden anderhalf uur. Elke respondent kreeg tot slot de gelegenheid om een laatste gedachte toe te voegen aan de discussie. Aan het einde van de discussie werd de respondenten een korte vragenlijst voorgelegd. De vragenlijst bestond uit vragen over demografisch gegevens van de respondent.

Kanttekeningen

De samenstelling van de groep Turkse en Marokkaanse respondenten was minder divers dan die van de Protestantse groep. Zo nam er geen Marokkaanse vrouw deel aan het gesprek en waren er meer Turkse dan Marokkaanse mensen in de groep. Wel waren de respondenten divers in hun opleiding en beroepsfunctie. Verder bleek er een groot verschil te zitten tussen de groep Turkse en Marokkaanse respondenten enerzijds en de groep Protestanten anderzijds met betrekking tot religie. De Turkse en Marokkaanse respondenten redeneerden, zo bleek in het gesprek, meer vanuit etniciteit en cultuur dan vanuit religie. De Protestantse respondenten waren naar etniciteit en cultuur homogeen en bij hen werden antwoorden primair vanuit de religie beredeneerd.

Daarnaast was het Kamerlid Keklik Yücel aanwezig bij de bijeenkomst met de Turkse en Marokkaanse respondenten. De respondenten maakten van deze gelegenheid gebruik om haar veel vragen te stellen, waardoor er minder tijd overbleef om met elkaar in gesprek te gaan.

3.2 Data-analyse

Een focusgroep interview is een andere onderzoeksmethode dan een diepte-interview en vraagt om een andere manier van analyseren. Er moet niet alleen gekeken worden naar de antwoorden die mensen geven, maar ook naar de interactie tussen mensen. De video- en audio-bestanden zijn geanalyseerd en getranscribeerd. De opnamen zijn afgeluisterd op grote thema's die respondenten noemden. Vervolgens zijn alle uitspraken verzameld die respondenten deden over deze thema's. De thema's zijn: de invloed van religie, de rol van de kerk, de rol van de overheid, en de kenmerken en werkwijze van een ambassadeur.

De grote thema's waarop de audio-opnamen zijn geanalyseerd zijn tot stand gekomen door codering. De eerste stap is de transcripten van de focusgroepen coderen aan de hand van open codering (zie bijlage twee). Het doel van open codering is: 'Exploratie of verkenning van het veld van onderzoek, [...] en hanteerbaar maken van gegevensbestanden (Boeije, 2014: 124).' De transcripten zijn per zin gecodeerd. Aan de hand van de lijst open codes zijn de audio- en video-opnamen opnieuw geanalyseerd, waarbij werd gelet op respondenten die één of meerdere onderwerpen vaak noemden vergeleken met andere respondenten. Daarna werd axiaal gecodeerd, waarbij wordt gekeken wat de belangrijke en minder belangrijke thema's in het onderzoek zijn. Hierbij is de keuze gemaakt bepaalde thema's verder uit te diepen (ibid.: 125). Na het axiaal coderen is uitgezocht wat de belangrijke categorieën zijn die centraal staan in de resultaten van het onderzoek. Dit zijn *sensitizing concepts* (ibid.: 44). Deze categorieën zijn: de invloed van religie, de rol van de kerk, de rol van de overheid en de kenmerken en werkwijze van een ambassadeur. Uitspraken van respondenten zijn verzameld en verdeeld over de vier grote thema's. Vervolgens is gekeken welk standpunt respondenten innamen op deze onderwerpen. Ook is gekeken of respondenten hun standpunt herhaalden. Tevens is gelet op onderwerpen waarover discussie ontstond en onderwerpen waarop dit niet gebeurde. Zo kon inzichtelijk worden gemaakt of respondenten van een groep het met elkaar eens waren of dat respondenten van een groep van mening verschilden. Ten slotte is gekeken op welke manier de groep Islamitische respondenten en de groep Protestantse respondenten van elkaar verschilden of overeenkwamen op deze thema's.

Hoofdstuk 4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten besproken aan de hand van vier *sensitizing concepts*, namelijk de invloed van religie, de rol van de kerk, de rol van de overheid, en de kenmerken en werkwijze van een ambassadeur. De namen van de respondenten zijn gefingeerd. Het gebruik van namen moet het voor lezers makkelijker maken om uitspraken met elkaar te vergelijken en in te kunnen beelden hoe het gesprek verliep (Verkuyten, 1997: 18). In bijlage drie zijn enkele achtergrondgegevens van de respondenten te vinden.

4.1 De invloed van religie

Deze paragraaf gaat in op de invloed die religie heeft op het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Uit de twee bijeenkomsten is naar voren gekomen welke rol de respondenten aan religie toekennen. De invulling die respondenten hier aan gaven, verschilt per groep.

Islamitische respondenten

Religieuze discussie

Voor de Islamitische respondenten gold dat zowel religie als cultuur een rol spelen in het gesprek over de acceptatie van homoseksualiteit. Religie en de Turkse of Marokkaanse cultuur lopen voor hen door elkaar en zijn niet los van elkaar te zien. Ondanks het belang van religie binnen Turkse en Marokkaanse gemeenschappen zijn de respondenten weinig ingegaan op de invloed van religie op de acceptatie van homoseksualiteit.

Amir: ‘Wat betreft religie, je kunt het niet veranderen. Er staat letterlijk in de Bijbel en in de Koran dat homoseksualiteit verboden is.’

Nasim: ‘Die discussie hoeft je niet eens aan te gaan.’

Amir: ‘Nee, die hoeft je niet eens aan te gaan. Echter, waar de ommekeer van mijn moeder was, was puur de wetenschap dat homoseksualiteit met de natuur gegeven is.’

Het leek er op dat de respondenten geen heil zien in het gebruik van religie in het gesprek over homoseksualiteit. Echter, enkele respondenten lieten een andere invalshoek zien, namelijk hoe religie gebruikt kan worden om de acceptatie van homoseksualiteit te bevorderen.

Younes: ‘Ik geef vaak voorlichting over homoseksualiteit en diversiteit, en religie komt daar natuurlijk ter sprake. Je komt daar gewoon niet uit, je moet die discussie

niet aangaan. Het is zo'n enorm zwakgebod om daar op in te gaan. Je verliest het gewoon totaal.'

Nasim: 'Je moet het terugleggen bij degene die de vraag stelt, wat vind jij dat jouw religie kan doen?'

Selim: 'Ik ben het eerlijk gezegd niet eens met jullie, voor een bepaalde groep wel, maar voor een andere groep niet. Je kunt religie ook op bepaalde manieren gebruiken om hun houding ten opzichte van homoseksualiteit te veranderen.'

Amir: 'Je mag niet oordelen over mij.'

Selim: 'Precies.'

Younes: 'Je kunt het ook tegen gebruiken.'

Selim: 'Je kunt ook een religieus tegendiscours gebruiken om die discussie wel aan te gaan. Alleen de vraag is, wat wil je vanaf het begin bereiken? Wil je de moeilijke groep, die heel conservatief is, bereiken, dan ontkom je niet aan een religieuze discussie. Kies je voor de bredere groep, dan is het voldoende dat homoseksualiteit geoorloofd is en dan kun je het op een andere manier aanpakken.'

Respondenten namen elkaar mee in de gedachte dat religie inderdaad gebruikt kan worden om tegen de weerstand jegens homoseksualiteit in te gaan. Dezelfde respondenten die een religieuze discussie zinloos vonden, waren het eens met de gedachte dat een religieus tegendiscours gebruikt kan worden om het gesprek over homoseksualiteit aan te gaan. Zoals een respondent aangaf, is het effect van een tegendiscours afhankelijk van de doelgroep van de ambassadeurs. Mogelijk moet de weg naar acceptatie van homoseksualiteit niet bewandeld worden via de meest conservatieve groep. Later in het gesprek wees een respondent er op dat er meer conservatieve blokken zijn die sterker optreden tegen homoseksualiteit dan de respondenten denken. Wellicht is dit inderdaad een groep binnen Marokkaanse en Turkse gemeenschappen die door ambassadeurs niet kan worden bereikt. Verder gold voor respondenten dat andere, niet-religieuze aspecten een rol spelen in de weerstand jegens homoseksualiteit. Dit blijkt uit de volgende citaten.

Nasim: Deze samenleving is zodanig gepolariseerd dat je als Turkse homo antwoord moet geven op de vraag: Ben je homo of ben je Turks?

Jakub: Je moet weten waar de bron vandaan komt, waarom ze het niet makkelijk accepteren. Dat is bijvoorbeeld de omgeving. Wat gaan zij zeggen over ons en onze eer? Wat moet ik als vader tegen andere mensen zeggen? Dan gaan ze roddelen en dan spreekt de hele gemeenschap van schaamte en schande.'

De laatste fragmenten doen beseffen dat er meer speelt dan religie. De gemeenschap handelt veelal vanuit angst voor aantasting van eer. Mensen in de directe omgeving zijn bang voor het kwijtraken van hun positie binnen de eigen groep. Niettemin lieten respondenten zien dat religie een rol speelt in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Religie lijkt een

obstakel dat weggenomen moet worden om het gesprek met de gemeenschap aan te kunnen gaan. Anderzijds kan religie een middel zijn om het gesprek te voeren en argumenten aan te dragen om homoseksualiteit bespreekbaar te maken.

Protestantse respondenten

De invloed van religie

Religie en de invloed ervan op het gesprek over homoseksualiteit is vaker aan bod gekomen in het gesprek met de Protestantse respondenten. De term 'kerk' werd 114 keer genoemd. Verder kent het gesprek een groot aantal fragmenten dat over thema's als de kerkgemeenschap, vrijheid van godsdienst en onderwijs, en religieuze kaders gaat. Zo ontstond er discussie naar aanleiding van een uitspraak van de gespreksleider dat iedereen moet kunnen zijn wie hij is. Voor een aantal respondenten botst dit met hun levenswijze volgens Bijbelse grondslag. Respondenten raakten in discussie over de vraag of de kerk het recht heeft om vrijheid van godsdienst boven individuele vrijheden te plaatsen.

Pieter: 'Heeft zo'n school het recht om te zeggen, dit is een school met de bijbel. Dat betekent dat wij bepaalde uitgangspunten hoog houden en dat betekent dat wij bepaalde eisen stellen aan mensen die hier willen werken en die met ons kinderen willen opvoeden. Dat betekent dat sommige mensen daar wel binnen passen en andere mensen niet.'

Jos: 'Is er ook een Nederland waarbij iedereen voor de wet gelijk is en waarbij jullie uitsluiten?[...] Het gaat om het uitsluiten van mensen, puur vanwege het feit dat men homoseksueel is. Op het moment dat jullie daar nou meer ruimte voor bieden, meer ruimte dat hoeft niet eens, want ik als homoseksueel kan op een christelijke school ook gewoon het woord van de bijbel vertellen. [...] Het gaat denk ik wel degelijk om bepaalde dogma's binnen bepaalde kerken die naar mijn idee gewoon verwerpelijk zijn. Op het moment dat jullie als school zijnde mensen uitsluiten wat tegen de Nederlandse wet ingaat, dat moet niet kunnen. Als kerk heb je die vrijheid niet.'

Pieter: 'Maar terecht zeg je, dat doe je op basis van kerkelijke dogma's. Volgens mij is het wezen van de vrijheid van godsdienst dat kerken hun dogma's mogen hebben en dat ze op basis daarvan bepaald publiek wel trekken..'

Jos: 'Het gaat mij om het publieke geld dat naar de scholen toegaat. Het begint bij de jeugd, waarbij er naar mijn idee wel degelijk een rol ligt bij de overheid om gewoon verplicht te stellen wat de leerdoelen zijn. Dat jullie daar anders over denken, mogen jullie zeggen.'

Pieter: 'Wat je zegt over het curriculum, daar ben ik het helemaal mee eens. [...] Tegelijkertijd vind ik dat het ook bij vrijheid van onderwijs hoort dat je mag zeggen volgens de bijbel leren wij dat dit en dit en dit zijn de regels.'

Een respondent achtte het van belang dat de overheid leerdoelen verplicht stelt die kinderen onderrichten in gedachtegoed dat afwijkt van Bijbelse regels. Dit riep weerstand op bij een

andere respondent. Naar de vrijheid van onderwijs zou een school het recht hebben dit niet te onderwijzen. Bovenstaand fragment geeft inzicht in het conflict tussen vrijheid van godsdienst en onderwijs enerzijds en individuele vrijheden anderzijds. Hetzelfde conflict blijkt uit een fragment over een uitspraak van de Generale Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk over homoseksualiteit uit 2013. Deze uitspraak bepaalt de bewegingsruimte van leden van de CGK in het praktiseren van hun seksuele geaardheid.

Jos: ‘Nou, eindelijk is er een uitspraak gekomen van de Generale Synode (van de Christelijke Gereformeerde Kerk, red.), dat helaas weer negatief is uitgevallen. Een hele handreiking waarbij we het wel mogen zijn, maar niet mogen doen.’

Hans: ‘[...]Het is helemaal geen vraag of je het wel mag zijn. Je bent het of je bent het niet. [...] Het is de vraag wat je met je homoseksualiteit doet of niet doet. Daarin hebben de CGK inderdaad een uitspraak gedaan. [...]In die zin ken ik een heel aantal broeders, die volop treden in alles wat er wordt gedeeld, maar zij hebben een levenswijze die je solitair noemt. Dat hangt samen met de vraag: Mag je van alle leden vragen om een levenswijze te hebben naar Gods geboden zoals je die als kerkgemeente uit de bijbel haalt? Dat is de richting van de CGK landelijk’

De uitspraak houdt in dat homoseksualiteit wordt erkend, maar dat het binnen de Christelijke Gereformeerde Kerk niet gepraktiseerd mag worden. Daardoor wordt een groep mensen op basis van hun seksuele geaardheid uitgesloten. Eén respondent is teleurgesteld over de uitspraak. De laatste fragmenten laten zien dat een dergelijke uitspraak bepaalt binnen welk kader over homoseksualiteit gesproken kan worden.

Samenvattend

De invloed van religie op het gesprek over homoseksualiteit werd door de Islamitische respondenten anders benaderd dan door de Protestantse respondenten. De Islamitische respondenten hebben weinig aandacht besteed aan het onderwerp ‘religie’. Uit de resultaten van dit gesprek komt naar voren dat deze respondenten religie enerzijds beschouwen als een middel om de discussie over homoseksualiteit aan te gaan. Anderzijds lijkt het een obstakel, dat het gesprek over homoseksualiteit onmogelijk maakt. Tevens blijkt dat bovenal cultuur een dominante rol speelt. Er moet aandacht zijn voor de angst in deze kringen voor reacties uit de omgeving. In Protestantse kringen lijken religie en cultuur niet met elkaar verweven. Het geloof bepaalt de levenswijze en bewegingsruimte van leden van de kerk. Het is een constante factor. Uit deze paragraaf wordt afgeleid dat religie opgenomen moet worden in de aanpak en boodschap van de ambassadeurs binnen Protestantse kringen. Hetzelfde geldt voor

Islamitische kringen. Echter, voor de laatste groep geldt dat religie en cultuur meer en niet altijd even duidelijk met elkaar verweven zijn.

4.2 De rol van de kerk

Deze paragraaf gaat over de rol die de respondenten toeschrijven aan de moskee of de kerk in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit.

Islamitische respondenten

De respondenten leken geen belangrijke rol toe te schrijven aan de moskee. De term ‘moskee’ wordt slechts vier keer genoemd in het hele gesprek.

Amir: ‘Je moet beginnen met de moskee die vertelt dat het geen zonde is om het (homoseksueel, red.) te zijn.’

Meryem: ‘Dat hoeft niet per se, het kan ook iemand anders zijn met gezag in de gemeenschap.’

De Imam, de religieuze leider van de moskee, wordt één keer genoemd.

Amir: ‘Nou, ik zou beginnen met imams die homoseksualiteit in ieder geval niet als geaardheid afkeuren en laten zien dat in de koran staat dat je het mag zijn, maar niet mag praktiseren.’

Uit onderzoek blijkt dat de moskee en imams gezag hebben in de gemeenschap (Maliapaard & Gijsberts, 2012: 13). Echter, het valt op dat slechts één enkele respondent de invloed van de moskee en de imam benadrukte. Dit valt ook op in het licht van de resultaten uit de vorige paragraaf over de invloed van religie. De respondenten schreven een belangrijke rol toe aan religie, maar wijdden daar niet over uit. Het lijkt er op dat de Islamitische ambassadeurs het meeste heil zien in het voeren van het gesprek over homoseksualiteit in eigen kring, zonder religie of de moskee hier direct bij te betrekken.

Protestantse respondenten

In tegenstelling tot de groep Islamitische respondenten komt uit het gesprek met de Protestantse respondenten duidelijk naar voren dat de kerk een grote rol speelt. De term ‘kerk’ wordt 114 keer geturfd. De term ‘gemeente’ wordt negentien keer genoemd en de term ‘gemeenschap’ wordt 25 keer genoemd.

Initiatiefnemer

De respondenten schreven de rol van initiatiefnemer toe aan de kerk. Het is aan de kerk om het initiatief te nemen en het gesprek over homoseksualiteit aan te gaan. Deze taak is volgens de respondenten niet aan de overheid. Bijbehorende termen zijn: ‘agenda’, ‘initiatief’ en ‘gesprekspartner’.

Vera: ‘Laat de kerken hun eigen agenda bepalen. Als er mensen zijn binnen de kerken die voor deze zaak willen staan, hoe kunnen we dan als overheid, want dat past bij de agenda van de overheid, die mensen faciliteren. Laat het initiatief aan de kerken.’

Vera: ‘Ik deel deze agenda. In mijn eerste gemeente ooit ging het gesprek vrij snel en zoals ik wilde. In mijn gemeente waar ik nu predikant ben, heb ik er twee jaar over gedaan voordat wij zover kwamen dat we als gemeente uitspraken, zegen van levensverbintenis anders dan tussen man en vrouw mag. Ik vond dat zelf een behoorlijk heftig proces. Ik was me tegelijkertijd bewust dat ik dit gesprek alleen kon voeren als ik de ruimte liet voor de verschillende standpunten. Als ik er alleen maar met mijn agenda in ga dan ben ik mijn gesprekspartners kwijt.’

INT: ‘Maar nu probeer ik het even van de andere kant te benaderen, want ik snap dit heel goed, maar begrijp je dat ondertussen homoseksuele mensen in die kerkgemeenschap zitten die denken schiet nou eens op.

Vera: ‘Ja, absoluut. Natuurlijk.’

Michiel: ‘Die zit hier aan tafel.’

Vera: ‘Dat begrijp ik heel goed. Ik snap de haast van de PvdA.[...] Misschien is het ook wel zo dat in veel kerken het gesprek gewoon net wat eerlijker gevoerd wordt, zodat standpunten ook echt uitgesproken worden en niet oppervlakkig blijven. Dus ik zou zeggen, respecteer nou juist die kracht die er is in kerken om het gesprek echt aan te gaan.’

Respondenten waren van mening dat de kerk het initiatief moet nemen. Eén respondent herhaalde haar standpunt meerdere keren. Is de kerk niet de initiatiefnemer dan zal het gesprek niet succesvol gevoerd kunnen worden. Iemand van buitenaf wordt niet als betrouwbare gesprekspartner gezien. Eén enkele respondent zei: ‘Die zit hier aan tafel.’ Hij gaf aan dat hij één van de homoseksuelen binnen de kerkgemeenschap is die vindt dat het gesprek aangejaagd moet worden. Wat opvalt, is dat op zijn opmerking geen reactie volgde. Dit roept de vraag op of respondenten niet op hem wilden reageren.

Uitsluiting

Echter, niet alle kerken nemen het initiatief om homoseksualiteit bespreekbaar te maken. De volgende fragmenten laten zien in welke situatie sommige Protestantse homoseksuelen zich bevinden.

Jos: ‘Het initiatief vanuit de kerken zelf, dat is er niet.’

Jos: ‘Homoseksuelen mogen niet eens lid worden van zo'n gemeente. Dus echt voorvechters binnen zo'n gemeenten heb je niet en dan zal ook nooit het initiatief ervoor komen.’

Michiel: ‘In zoverre ben ik het met je eens, doe er nou eens wat aan en dat geldt ook voor mijn eigen protestantse kerk in Nederland. Zolang wij als christelijke LHBT-organisatie de verhalen krijgen, dat zij vastlopen in hun gemeente, niet aan het avondmaal mogen. Dat hun zelfs wordt gezegd, blijf maar weg als het avondmaal wordt gevierd, dan is er voor de kerken nog wel wat te doen.’

Michiel: ‘Internationaal roepen Europese organisaties of Europese politieke lichamen landen op om af te zien van *hatespeech*. Dus af te zien van uitspraken over homoseksuelen die hen klem zetten en het leven onmogelijk maken. Dan zou er meer aangestuurd kunnen worden om van kerkelijk leiders te vragen af te zien van uitspraken waarvan wij als christelijke LHBT-organisaties weten dat die mensen volledig klem zetten. [...] Daarop hebben we nog heel veel te winnen, wat mij betreft ook binnen de PKN.’

Deze fragmenten geven inzicht in de manier waarop homoseksuelen worden uitgesloten van activiteiten binnen de kerk. Ook werd ingegaan op een wijze waarop kerken het homoseksuele personen binnen de gemeente minder moeilijk kunnen maken. Het zijn twee respondenten die benadrukten dat een grote groep mensen wordt uitgesloten door kerkgemeenschappen. Opvallend is dat door andere gesprekspartners niet werd gereageerd op hun voorbeelden. Dit kan er op duiden dat de uitsluiting van homoseksuele personen een taboe is, of dat de bereidheid om dit thema daadwerkelijk bespreekbaar te maken, weinig draagvlak heeft.

Samenvattend

Dit onderwerp laat een groot verschil zien tussen de Islamitische respondenten en de Protestantse respondenten. Het verschil zit in de rol die de kerk of de moskee krijgt toegewezen. De moskee heeft wellicht een grote invloed op de Islamitische gemeenschap, maar het gesprek met de Islamitische respondenten schetste een ander beeld. Eén respondent noemde de invloed die de moskee kan uitoefenen op attitudes in de gemeenschap. Verder mengde niet één respondent zich in de discussie over de rol van de moskee. Dit roept de vraag op of ambassadeurs überhaupt via moskeeën en imams gemeenschappen moeten benaderen. De Protestantse respondenten daarentegen dichtten in het bepalen van de koers en het tempo de kerk een belangrijke rol toe. Ze zien de kerk in een actieve rol. De kerk moet het initiatief nemen in het agenderen van homoseksualiteit. Deze taak is niet aan de overheid. Twee

respondenten plaatsten hier een kanttekening bij. Er zijn namelijk kerken die het initiatief niet nemen in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Homoseksuelen worden binnen deze kerken klem gezet en uitgesloten. De vraag is of de overheid deze kerken moet verplichten het onderwerp op de agenda te zetten. In de volgende paragraaf wordt hier op ingegaan.

4.3 De rol van de overheid

In deze paragraaf wordt ingegaan op de rol die respondenten de overheid toebedelen in het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs voor de acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse kringen in Nederland.

Islamitische respondenten

De Islamitische respondenten stelden dat de overheid een initiërende en faciliterende rol heeft in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit.

Rugdekking

Rugdekking is een veelvoorkomende term in het gesprek met de Islamitische respondenten. Veel respondenten noemden steun van de overheid van essentie voor het succes van het werk van de ambassadeur. Dit standpunt is terug te zien in de termen ‘steun’, ‘commitment’, ‘hulp’ en ‘rugdekking’. Uit het volgende fragment wordt duidelijk waarom respondenten rugdekking van de overheid als voorwaarde stellen voor het werk van een ambassadeur.

Mehmet: ‘Ik was van 2008 tot 2012 door het Ministerie van Onderwijs benoemd om bepaalde problemen op te lossen, maar echte commitment van bestuurlijke top, politieke top of ambtelijke top was er niet. [...] Wat mij betreft moet er vastgesteld worden, gaat het hier om ambassadeurs die kunnen rekenen op onvoorwaardelijke politieke steun van de desbetreffende minister. Zonder rugdekking moet je er niet aan beginnen.’

INT: ‘Wat verwachten jullie van die ambassadeurs dan? [...]’

Nasim: ‘[...] Ze zijn er al min of meer zonder dat wij ze oprichten. [...] Directies staan achter de doelen die bij programma's zijn gesteld. Dat is in grote lijnen ook wat Mehmet zegt. Op het moment dat er signalen komen van ambassadeurs.

Ambassadeurs willen iets aankaarten en hebben daar rugdekking bij nodig. Ik heb mijn directeur die dan in beeld verschijnt. Dat verwacht je in dit geval ook van Asscher als minister. Welk relatie hebben de ambassadeurs tot de woorden die Asscher uitspreekt en de afspraken die hij zal maken?’

Bovenstaande fragmenten maken inzichtelijk dat de overheid bereid moet zijn de ambassadeurs te ondersteunen, wil het plan van het inzetten van ambassadeurs, volgens de Islamitische respondenten, slagen. Het is één respondent die het voortouw nam in het gesprek

over overheidssteun. Het lijkt er op dat hij andere respondenten mee wilde nemen in zijn overtuiging dat ambassadeurs zonder hulp van de overheid niet ver komen. Echter, ambassadeurs hebben meer nodig dan politieke en financiële rugdekking.

Faciliteren

De overheid moet de ambassadeurs faciliteren, vinden de respondenten. In de context van faciliteren worden de volgende termen gebruikt: ‘faciliteren’, ‘training’, ‘empoweren’, ‘toerusten’, ‘financiële middelen’, ‘middelen’, ‘geld’ en ‘budget’. Hoe kan de overheid de ambassadeurs faciliteren, zodat zij succesvol het gesprek over homoseksualiteit aan kunnen gaan? Verschillende respondenten gingen in op deze vraag. Eén respondent nam steeds het voortouw.

Mehmet: ‘Als dit het beleid wordt, moeten mensen goed gefaciliteerd worden. Op het moment dat je geen faciliteiten hebt.’

Kamerlid: ‘Maar jij zegt middelen, om überhaupt dus het gesprek aan te gaan En jij zegt veiligheid.’

Mehmet: ‘en de bestuurlijke rugdekking.’

Younes: ‘empoweren’

Amir: ‘de financiële middelen’

Mehmet: ‘Ja, de financiële middelen. Je moet het werk van deze mensen faciliteren. Dus politieke rugdekking en faciliteer mensen. Als we dat kunnen waarmaken.’

Nasim: ‘Waarom wil je niet gelijk een stap verder? Waarom wil je niet dat er al bestaande processen versterkt kunnen worden? Door ambassadeurs een taak te geven en ook de middelen en ook de autoriteit om te zeggen: Willen jullie een projectje in gemeente Bussum met een Turkse gemeenschap, wat hebben jullie nodig? Dit soort mensen hebben jullie nodig.’

Mehmet: ‘Dat is wat ik zeg, je moet faciliteren, je moet agenderen en je moet geloofwaardig blijven. [...] Je moet jouw ambitie bijstellen, maar je moet wel proberen het te agenderen. [...] Op het moment dat er geen budgetten zijn en er zijn geen stimulansen, dan gaat niemand het agenderen. [...] Je moet mensen faciliteren en een bescheiden opdracht geven.’

Het faciliteren van ambassadeurs is volgens Islamitische respondenten van belang om bestaande processen te versterken en om een stap verder te zetten in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. In het laatste fragment wordt benadrukt dat het beschikbaar stellen van middelen door de overheid ambassadeurs motiveert om zich in te zetten. Een concreet voorbeeld van het faciliteren van ambassadeurs is het waarborgen van hun veiligheid. Hoe kan de overheid de veiligheid van de ambassadeurs garanderen? De ervaring is dat de gemeenschap een vijandige houding kan aannemen, wanneer de respondenten het gesprek

over homoseksualiteit aangaan. Termen die onder dit thema vallen, zijn: ‘consequenties’, ‘confrontatie’, ‘bedreiging’ en ‘riskeren’.

Younes: ‘Het empoweren van die 160 man, wie doet dat, hoe gebeurt dat en hoe worden ze getraind? Wat krijgen ze ervoor terug? Hoe gaan we de veiligheid garanderen?’

INT: ‘Hoe ziet dat er uit?’

Younes: ‘Dat is dat is dus heel lastig.’

Younes: ‘Wat als ik over straat loop en mijn kop staat weer ergens in de krant. Ik word bedreigd. Bel ik jouw nummer en kom jij met een container voor mijn deur staan? Met een politiecontainer zoals bij de Joodse gemeenschappen wel gebeurt?’

Nasim: ‘Niet iedereen moet dat, niet iedereen hoeft dat te doen, maar het moet wel gebeuren.’

Er wordt benadrukt dat de veiligheid van ambassadeurs gegarandeerd moet worden. Uit de zin ‘mijn kop staat weer ergens in de krant’ blijkt de publieke rol die ambassadeurs krijgen en de consequenties voor de veiligheid van een ambassadeur. Een ambassadeur die de confrontatie opzoekt, neemt risico's en moet rekening houden met bedreiging. Echter, door de confrontatie aan te gaan, kan er een stap worden gezet in het bespreekbaar maken van homoseksualiteit.

Visie van de overheid

Tijdens het gesprek bleek dat de Islamitische respondenten het moeilijk vonden om mee te denken over de visie van de overheid, omdat deze onduidelijk is. Ze waren van mening dat de overheid een duidelijke aanpak moet communiceren, zodat het werk van de ambassadeurs richting krijgt. Een aantal termen worden aan dit standpunt verbonden, namelijk ‘visie’, ‘aanpak’, ‘communiceren’, ‘doel’, ‘randvoorwaarden’, ‘kader’ en ‘speerpunten’. Het volgende fragment geeft een beeld van de reacties van respondenten:

Younes: ‘Jongens, wat is het doel? Ik vind het heel vervelend, want ik word een beetje cynisch. Het is anderhalf uur verder.’

Kamerlid: ‘Als jij jouw doel mocht bepalen, wat voor doel zou jij?’

Younes: ‘Maar jullie hebben toch een visie, jullie hebben toch in godsnaam een visie bedacht voordat je...?’

Kamerlid: ‘Die hebben wij wel, maar wij willen van jullie horen hoe jullie dat zien..’

Emine: ‘Wat zijn de randvoorwaarden? Het kader waarin wij moeten denken?’

Selim: ‘Ik wist niet eens dat er een visie was.’

Younes: ‘Ja, ik ook niet.’

Selim: ‘[...] Wat is het beoogde doel? Je hebt maar 160 mensen. [...] Je zal gewoon bepaalde dingen moeten gaan kanaliseren om een zo groot mogelijk effect te bereiken en uit te vinden waar de behoefte het hoogst ligt.’

Respondenten waren geïrriteerd over de onduidelijkheid. Respondenten vielen elkaar bij. Er werd meerdere malen benadrukt dat richtlijnen van de overheid missen. Deze paragraaf laat zien dat de Islamitische respondenten de overheid een meer actieve en ondersteunende rol willen zien nemen, dan ze nu ervaren.

Protestantse respondenten

Overheidsinmenging

In het gesprek met de Protestantse respondenten werd duidelijk dat zij het liefst zien dat de overheid een bescheiden rol inneemt. Overheidsinmenging zou contraproductief werken, wat duidelijk wordt uit een aantal thema's. De thema's zijn: 'de agenda van de overheid', 'de agenda van de kerk', 'angst voor afnemen Bijbelse visie' en 'vrijheid van godsdienst en onderwijs'.

Sandra: 'Het is maar de vraag of je die (ambassadeurs, red.) vanuit het Rijk moet omarmen. Op dat moment verlies je eigenlijk je status in je eigen groep en ben je niet meer degene die we nou zo makkelijk kunnen benaderen. Blijkbaar ben je gelinkt met het beleid van dit Kabinet en dat willen we helemaal niet, want je was gewoon van onze kerk.'

Vera: 'Ik had die voorvraag ook. Ik vind het zeer te prijzen van de overheid dat ze zeggen dat ze zorg hebben te dragen voor iedereen in de samenleving en dat ze een groep zien die niet volledig tot zijn recht komt. [...]Het klinkt in deze agenda alsof de kerken degenen zijn die het meest moeilijke zijn in de samenleving. Voor zover je dat beeld hebt, is het de vraag of het wijs is om met mensen van de overheid de kerken tegemoet te treden of dat je moet zeggen dat het helemaal niet aan de overheid is om de agenda van de kerk te bepalen. Laat de kerken hun eigen agenda bepalen.'

Er bestaat volgens de respondenten een beeld over hun kerken dat niet overeenkomt met de vooruitgang die wordt gemaakt. Dit is voor respondenten een reden om kritisch te zijn over het beleid van de overheid. Deze kritiek blijkt ook uit het volgende fragment. De gespreksleider vroeg zich af of het werk van ambassadeurs moet botsen met de kaders van een kerkgemeenschap, om het gesprek over homoseksualiteit verder te brengen.

INT: 'Moet het niet een beetje schuren om verder te komen?'

Vera: 'Ik denk dat dit precies is waar het wringt. [...] Als de discussie nu gevoerd wordt, doet men dat met eigen mensen en gaat men op zoek naar mensen die men vertrouwt. Ik onderschrijf die agenda volledig, maar dat geldt niet voor iedereen binnen mijn kerk. Je wilt de groep aanspreken met wie je het niet eens bent. Ja, en dus ben je geen betrouwbare partner daarvoor.'

Respondenten gaven aan dat ambassadeurs, en daarmee ook de overheid, kunnen stuiten op weerstand vanuit kerkgemeenschappen. Die weerstand wordt verwoord in de termen ‘angst’, ‘huiver’, ‘vrees’ en ‘druk’.

Hans: ‘Als een kerkraad broeders en zusters aanstelt, dan zal die kerk toch wel graag willen dat die binnen de ruimte blijven die zo'n kerk heeft vastgesteld. Als ik kijk naar reformatorische scholen, daar is een grote huiver voor de ambassadeurs die meer ruimte zouden nemen dan het schoolbestuur wil geven.’

INT: ‘Dan ga ik even uit van een ambassadeur uit de eigen gemeenschap. Mag die dan wel de discussie zo antimeren dat het een stapje verder wordt gebracht dan het huidige kader?’

Hans: ‘Ik denk dat het heel moeilijk is. Er is binnen de kringen waar dat heel strak ligt, en dan denk ik kerkelijk even aan een stroming die binnen de CGK ligt en heel stevig traditioneel orthodox is, en binnen de orthodoxe scholen een grote huiver om steun te geven aan mannen en vrouwen die buiten het principiële gebied komen. Zo'n bestuur is juist opgericht ter bescherming van het eigen gedachtegoed.’

Hans: ‘De belangrijkste reden waarom de PvdA heel voorzichtig zou moeten zijn om dit in kerken christelijke scholen reformatorische scholen kenbaar te maken, is dat juist daar om die reden de hakken in het zand worden gezet. [...] Er is een grote vrees, terecht of niet terecht, binnen die kringen voor toenemende druk van de overheid waardoor men niet meer mag zijn en wie men graag wil zijn. Je zult een muur van verzet krijgen van: *Ze willen onze Bijbelse visie afnemen*. Houd daar geducht rekening mee’

Vera: ‘Zie jij dan mogelijkheden voor de overheid om het gesprek in jouw kerk te faciliteren of heb je daar überhaupt geen behoefte aan?’

Hans: ‘Nee, ik heb daar geen behoefte aan. Niet omdat ik de overheid niet respecteert, maar omdat ik oprecht van mening dat wij in de kerken genoeg mensen hebben die in staat zijn en bereid zijn om deze gesprekken te voeren.’

Kerkgemeenschappen zijn bang voor toenemende druk van de overheid om afstand te doen van hun Bijbelse visie. Het inzetten van ambassadeurs door de Rijksoverheid zou de zoveelste keer zijn dat kerkgemeenschappen iets opgelegd krijgen dat tegen hun levenswijze in gaat. Het valt op dat deze groep zo scherp was in haar kritiek op inmenging van de overheid. Wellicht hebben ze in het verleden meegemaakt dat beleid werd opgelegd dat niet strookte met hun Bijbelse visie. Vanuit deze ervaring kunnen Protestantse gemeenten huiverig reageren.

Faciliteren

Duidelijk naar voren kwam de kritische reactie van respondenten op inmenging van de overheid. Desondanks spraken ze wel over manieren waarop de overheid kerkgemeenschappen of christelijke organisaties kan ondersteunen in het bespreekbaar maken

van homoseksualiteit. Belangrijke thema's op dit onderwerp zijn: de kerk als initiatiefnemer, middelen, bestaande initiatieven ondersteunen en de publieke discussie aanjagen.

Michiel: 'Ik zou het erg fijn vinden als de politieke partijen, dat gesprek over hoe gemeenschappen een gemeenschap kunnen zijn waarin iedereen mee kan doen, zou antimeren, Dat is ook een appèl dat je kunt doen aan elke kerkgemeenschap. Waarvan wij gemerkt hebben in de afgelopen jaren dat de kerken daarin nog wel een zetje kunnen gebruiken.[...] Het is ook een verschil in hoe reik je concepten aan die gemeenschappen als kerken, maar ook bijvoorbeeld als scholen, vooruit kunnen helpen in het gesprek daarover en hoe kan je dat ondersteunen.'

De overheid kan kerkgemeenschappen ondersteunen door bestaande initiatieven of nieuwe initiatieven van bestaande organisaties te faciliteren. Ook kan de overheid de publieke discussie aanjagen, waardoor kerkgemeenschappen kunnen worden aangesproken op het creëren van een veilige omgeving voor homoseksuelen.

Sandra: '[...]Als je er naar streeft dat iedereen hetzelfde moet gaan vinden als wat ik vind, dat is een heilloze weg. Maar als je er niet over praat, dat is volgens mij nog heillozer. Daar kun je wel wat aan doen, daar kun je ook wat aan doen met de politiek volgens mij.'

Hans: '[...]Als het van binnen al zo gesloten is, denk ik niet dat het van buitenaf wel lukt.'

Jos: '[...]Er is denk ik een taak voor de overheid. Niet zozeer om zich met de kerk te bemoeien, maar wel om de vooroordelen weg te halen. Dan kom je inderdaad uit bij het onderwijs. Maar ik denk dat de overheid heel duidelijk moet stellen wat onderricht moet worden en wat elke leerling in Nederland hoort te weten. Daarbij moet er ook heel duidelijk worden gezegd dat iedereen mag zijn wie die is, maar daarin ook heel duidelijk gesteld mag worden dat de gereformeerde scholen of evangelische scholen mogen zeggen dat leerlingen dit moeten leren, maar dat ze er niet achter staan.

Vera: 'Voor mij is het meest helder als de overheid helder is over haar agenda en wel middelen beschikbaar stelt voor diegenen uit kerken die zeggen dat ze daar wel wat extra mensenkracht op willen zetten. Dan houd je de agenda's, het eigenaarschap op de goede plaats maar dan kun je als overheid wel faciliteren wat er vruchtbaar kan gebeuren in kerken.'

Er werd benadrukt dat de overheid zich niet moet bemoeien met de agenda van de kerk, maar er wordt wel ruimte gegeven om te faciliteren. Op voorwaarde dat leden van de kerk daar behoefte aan hebben. Opvallend genoeg is het aantal respondenten dat sprak over de faciliterende rol van de overheid beperkt. Het was niet een thema dat door respondenten werd opgepakt, wanneer een andere respondent dit aandroeg.

Samenvattend

De Islamitische respondenten en de Protestantse respondenten kenden de overheid verschillende rollen toe. Voor de eerste groep moet de overheid ondersteuner zijn van de ambassadeurs. Tevens vonden zij dat de overheid verantwoordelijk is voor de visie op het werk van de ambassadeurs. Daartegenover pleitten Protestantse respondenten voor weinig tot geen inmenging van de overheid met de agenda van de kerk. Enkele Protestantse respondenten zouden het wel waarderen als de overheid middelen beschikbaar stelt voor mensen uit kerkgemeenschappen die daar gebruik van willen maken. Het aantal respondenten dat dit benadrukt was echter beperkt. Het thema ‘de agenda van de kerk’ was een onderwerp dat door een klein aantal respondenten, met name respondenten met een positie binnen een kerkgemeenschap, werd benoemd. Wat geconcludeerd kan worden, is het grote verschil in de rol die de kerk en de overheid toegeschreven krijgen.

4.4 De werkwijze en kenmerken van een ambassadeur

Dit onderzoek richt zich op het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs door de Rijksoverheid. Eerder is uiteengezet waarom het van belang is inzicht te krijgen in de werkwijze en kenmerken van een ambassadeur die diens werk succesvol kunnen maken. De Islamitische en Protestantse respondenten discussieerden over dit thema, wat in deze paragraaf inzichtelijk wordt gemaakt/

Islamitische respondenten

De ambassadeur

De positie van een ambassadeur kwam tot uiting in de kenmerken die de respondenten een ambassadeur toekenden. Termen die in deze discussie voorkomen zijn ‘status’, ‘sleutelfiguur’, ‘aanzien’, ‘bereik’, ‘imam’, ‘gezag’, ‘ingang’ en ‘rolmodel’.

Selim: ‘Zoek niet de mensen die nu al op de barricade staan. Die mensen roepen veel weerstand op, juist bij die groepen waar je verandering teweeg wilt brengen. Als je verandering wilt, dan moet je daar de voorlopers van hebben, de mensen met aanzien of een gevolg, die al respect hebben afgedwongen, die moet je aan je weten te binden.’

Amir: ‘Als je nou Aboutaleb of Marcouch op de Marokkaanse boot hebt staan. Dan heb je al zo’n groot bereik.’

Selim: ‘Je hebt wel een groot bereik, maar met alle respect, als je kijkt hoeveel weerstand die twee oproepen bij juist de jongeren om wie het gaat. Dan heb je het tegenoverstelde effect.’

INT: ‘Moet je dan echt de hotshots hebben? Of moet je juist mensen hebben die diep in de gemeenschap zitten en niet zo bekend zijn, maar in die gemeenschap juist wel?’

Amir: ‘Nou, ik zou beginnen met imams die homoseksualiteit in ieder geval niet afkeuren als geaardheid en laten zien dat in de Koran staat dat het mag, maar dat je niet mag praktiseren.’

Nasim: ‘Misschien iemand die het onderwijsveld kent, iemand die de banken kent, maar ook echt iemand die gedreven is om tussen al die mensen hier te staan, maar ook tussen alle activisten en tussen die politiek die deze opdracht geeft. [...] Invloedrijke personen die niet per se homo-emancipatie geforceerd gaan agenderen. Mensen die vanuit hun functie deuren kunnen openen en kunnen beïnvloeden of ruimte kunnen creëren om te beïnvloeden..’

INT: ‘Helpt het als het allemaal homo's zijn?’

Nasim: ‘Het hoeft niet, maar het moeten wel mensen die het met zich meedragen in algemeen denken over individuele rechten en vrijheid.’

Respondenten hadden een uiteenlopend beeld van mensen die als ambassadeur zouden kunnen fungeren. Een persoon die door de ene respondent als een goed voorbeeld wordt gezien is voor een andere respondent juist iemand die weerstand oproept in Islamitische gemeenschappen. Er werd benadrukt dat er mensen zijn die op het gebied van LHBT-emancipatie veel hebben bereikt, maar niet de mensen zijn die de verandering in Islamitische gemeenschappen teweeg zullen brengen. Het moeten mensen zijn die een positie in de gemeenschap hebben, die gerespecteerd worden en aanzien hebben. Een enkele respondent voegde toe dat imams wellicht een dergelijke rol kunnen vervullen. In een eerdere paragraaf bleek al dat dit het enige moment is waarop wordt gesproken over de invloed van imams. Verder deed een enkele respondent concrete voorstellen die kunnen bijdragen aan het succes van het ambassadeurschap. Unaniem was het oordeel dat ambassadeurs geen LHB-s te hoeven zijn.

Strategie

Tevens deelden de Islamitische respondenten uit eigen ervaring welke methoden kunnen bijdragen aan de acceptatie van homoseksualiteit. Termen die horen bij succesvolle methodieken zijn: ‘beïnvloeden’, ‘ruimte creëren’, ‘agenderen’, ‘mainstreamen’ en ‘bespreekbaar maken’.

Emine: ‘Wij hebben een concept neergelegd en het verhaal opengebroken. Nou, dan maken jongeren het van heel dichtbij mee. Ze kennen iemand die homo blijkt zijn. Dan maak je bij die jongeren iets los.’

INT: ‘Is dit nou het werk dat die ambassadeur zou moeten doen?’

Emine: ‘Je moet wel een manier vinden waarop die jongeren daar ook voor open staan en dat je ze niet zegt: ‘Jij moet het accepteren en jij bent homofoob.’ Zo werkt het niet.’

Jakub: ‘Onze aanpak was dat we vanaf het begin zeiden: ‘Jongens, jullie mogen gewoon alles zeggen hier en je wordt er niet op gestraft.’ Dan zijn ze sowieso al eerlijk. Onze benadering was: ‘Je hoeft dit niet te accepteren, maar respecteren is wat anders en dat is gewoon jouw menselijke taak.’

Twee respondenten deelden een ervaring en vulden elkaar aan. Naar voren kwamen twee benaderingen die een positief effect hebben op attituden van jongeren. Enerzijds het kennismaken met of het kennen van een homoseksueel persoon. Anderzijds boodschap van de ambassadeurs. Door jongeren duidelijk te maken dat in vrijheid kan worden gesproken en geen gedachte wordt opgedrongen, wordt een veilige omgeving gecreëerd. Een andere strategie waarmee jongeren benaderd kunnen worden, is *mainstreamen*.

Nasim: ‘Je moet het zichtbaar en deelbaar maken, dus de successen moet je deelbaar maken en ik denk dat je vooral moet inzetten op de formule van *mainstreamen*. Want er is een popcultuur of jongerencultuur die ontwikkelt of je dat nou wilt of niet, dat ontwikkelt sowieso al en daar zitten heel veel elementen in.’

Nasim: ‘Toprak Yalçiner is een Turks meisje, die niets met LHBT-s te maken heeft of niet per se op tv is om Turks te zijn. Ze heeft de Turkse identiteit, bijna alle Turkse jongeren kennen haar als zodanig. Ze heeft tot nu toe nog nooit iets gedaan wat bij die Turkse jongeren een tegenreactie teweeg bracht. Als zij op de Nederlandse tv gewoon in haar gedrag als tv-persoonlijkheid zomaar even zijdelings met een homo te maken heeft en daar niet problematiserend mee omgaat. Daar bereik je al een effect mee en beïnvloedt je de mentaliteit bij veel Turkse jongeren. In plaats van dat je zegt 'nou ik vind dat we nu eventjes moeten praten over God en homo's'. Het gaat over *mainstreamen*.’

Het benaderen van jongeren met het voornemen te praten over homoseksualiteit is te specifiek. Het roept weerstand op bij deze groep. Door te *mainstreamen*, oftewel te kiezen voor generiek beleid, wordt voor een brede aanpak gekozen. Elementen van homoseksualiteit subtiel verwerkt worden in tv-programma's waar Turkse jongeren naar kijken en affiniteit mee hebben. Volgens deze aanpak moeten ambassadeurs het gesprek over homoseksualiteit beginnen vanuit de jongerencultuur, zonder geforceerd het onderwerp aan te kaarten.

De acceptatie van homoseksualiteit aanpakken vanuit de jongerencultuur heeft te maken met doelgroepenbeleid. Dit bleek een belangrijk onderwerp voor de Islamitische respondenten. Respondenten achtten het van belang dat de doelgroep wordt gedefinieerd, omdat ambassadeurs zo gericht kunnen werken. Het onderwerp ‘doelgroep’ richt zich op een tweetal thema's, namelijk: ‘jongeren’ en ‘ouders’. ‘Jongeren’ wordt 30 keer genoemd. ‘Ouders’ wordt achttien keer genoemd. De volgende fragmenten laten zien welke doelgroep respondenten belangrijk vinden en de argumenten die ze daarvoor geven.

Jakub: ‘De ouders zijn hier ook heel erg belangrijk, vooral bij de projecten. Wij zien de jongeren van dichtbij, maar de jongeren gaan dan weer naar huis. Dan gaan de ouders mogelijk weer negatief reageren en dat zorgt er weer voor dat de kinderen terug bij af zijn.’

Selim: ‘Ik zou zeggen, de tweede en de derde generatie, ook de jongeren zelf en hun ouders zijn hun directe omgeving. Ten tweede zou ik ook niet zeggen dat het over de Islam gaat, dat je daar op richt, dat gaat heel veel weerstand oproepen. Zie je nou weer, ze proberen ons ook weer hierin veranderen.’

Meryem: ‘[...] De vraag is, waarom hebben jongeren moeite om het niet te accepteren en te respecteren als het gaat om LHBT-s. Omdat het voor hun begint bij hun thuis.[...] Natuurlijk, er moeten we ambassadeurs komen voor jongeren, maar ouders moeten we niet vergeten en voor 80% begint de problematiek bij de ouders.’

Emine: ‘Ik zeg in eerste instantie jongeren, maar wat ik ook heel belangrijk vind, is de groep ouders die het al een beetje hebben moeten accepteren vanwege hun eigen kinderen, vanwege hun eigen neef of nicht die homoseksueel zijn. Die groep staat er veel opener voor.’

Nasim: ‘Maar dat is dan een heel moeilijke groep waar je het over heeft, maar als je die actief krijgt, is die het sterkste van allemaal.’

Nasim: ‘Klopt, sommige mensen roepen weerstand op bij bepaalde groepen. [...] De vraag is, richt je op die groepen die al weerstand hebben bij namen waar je mee komt. Maar het gaat er om wie wil jij beïnvloeden, zodat die wel weer jongeren kunnen beïnvloeden. Dus je bent er niet met één trap.’

De respondenten kwamen met elkaar overeen dat er twee belangrijke doelgroepen zijn, namelijk jongeren en ouders. Jongeren zijn de toekomst en ouders worden geacht invloed te hebben op hun kinderen. Het type mens dat ambassadeur kan zijn, is afhankelijk van de doelgroep. Bepaalde mensen hoeven niet afgewezen te worden, omdat zij wellicht mensen kunnen beïnvloeden die op hun beurt wel het gesprek aan kunnen gaan met jongeren.

Protestantse respondenten

Positie van een ambassadeur

In tegenstelling tot de Islamitische respondenten besteedden de Protestantse respondenten in het gesprek geen aandacht aan specifieke doelgroepen van de ambassadeurs. De Protestantse respondenten waren kritisch over het inzetten van ambassadeurs door het ministerie van SZW, omdat dit contraproductief zou werken. Deze paragraaf is interessant, omdat inzichtelijk kan worden gemaakt op welke manier ambassadeurs wel van invloed kunnen zijn in een kerkgemeenschap. Belangrijke thema's zijn: ‘status’, ‘leider’, ‘eigen groep’, ‘vertrouwen’ en ‘levenswijze’.

Sandra: ‘Wat we bij de katholieke en bij de protestantse hoek meestal doen, is zoeken naar mensen die mensen kennen en die zijn getraind of worden getraind in het voeren van die discussie over deze thematiek. Dat is met elkaar een heel traject doorlopen en meegaan. Zeker als de andere kant ook bereid is om dat gesprek aan te gaan. Als dat niet lukt, denk ik niet dat zo gauw iemand die helemaal buiten dat kerkverband valt dan zo makkelijk voor jou dat gesprek wel open zou kunnen breken.’

De bereidheid bij de gemeenschappen om te praten over homoseksualiteit is cruciaal. Zonder die openheid maakt het niet uit of de ambassadeur uit de eigen gemeenschap komt of niet.

Beiden zullen falen in het bereiken van de gelovigen. Later in het gesprek beaamden respondenten dit.

Hans: ‘Ik denk dat vooral in die kerkelijke gemeenschap geldt, dat naarmate die kerkelijke gemeenschap al of niet een uitspraak hierover heeft gedaan het de ruimte van ambassadeurs beperkt of juist mogelijk maakt. En de CGK zullen ambassadeurs die op dit moment niet een Herman van Wijngaarden of Wolter Rose (leven celibatair, red.) zijn heel moeilijk in het openbaar ambassadeur laten zijn.’

INT: ‘Ik zou me kunnen voorstellen dat je kiest voor mensen die al actief zijn binnen de kerkelijke gemeenschap of die min of meer al bekend daarin zijn en daar een voortrekkersrol in kunnen vervullen of de discussie aan kunnen jagen.’

Hans: Daar heb je op zich gelijk in, maar als een kerkraad die broeders en zusters aanstelt, dan zal die kerk toch wel graag willen dat die binnen de ruimte blijft die zo'n kerk heeft vastgesteld.’

Vera: ‘Ik denk dat dit precies is waar het wringt.[...] Als de discussie nu gevoerd wordt, doet men dat met eigen mensen en gaat men op zoek naar mensen die men wel vertrouwt. Jullie agenda is helder. Ik onderschrijf die agenda volledig, maar dat geldt niet voor iedereen binnen mijn kerk. Je wilt de groep aanspreken met wie je het niet eens bent en dus ben je geen betrouwbare partner daarvoor.’

De gespreksleider was benieuwd of het voor iemand uit de eigen gemeenschap ook niet mogelijk is om het gesprek buiten de kaders van de kerk te voeren, maar respondenten vertrouwen er niet op dat de acceptatie van homoseksualiteit op deze manier verder wordt gebracht. Respondenten benadrukten ook het contrast tussen de agenda van de kerk en de agenda van de overheid, wellicht met het doel dat dit wordt meegenomen in het toekomstige beleid.

Strategie

Ook aan bod kwamen manieren waarop het onderwerp ‘homoseksualiteit’ in kerkgemeenschappen kan worden aangekaart. Veel respondenten hebben hier ervaring mee en voeren vanuit hun positie in hun respectievelijke gemeenschappen dat gesprek. Termen die

werden genoemd zijn: ‘bespreekbaar maken’, ‘agenderen’ en ‘veiligheid’. Zo gingen respondenten in op een aantal bestaande initiatieven die een positieve invloed hebben op de attituden van kerkgemeenschappen. De respondenten lichtten toe wat deze initiatieven zijn en waarom het werkt. Ook gaven ze aan dat de Rijksoverheid niet moet vergeten welke vooruitgang al is geboekt.

Ruud: ‘Ik ben ook wel benieuwd in hoeverre bij de PvdA bekend is met wat er de afgelopen paar decennia binnen diverse religieuze kringen al gebeurd is, welke ontwikkelingen er al gaande zijn en in hoeverre je daarbij kunt aansluiten.’

Sandra: ‘Sterker nog, als ik daarop mag aanvullen. Er zijn de afgelopen zes jaar ook heel veel projecten gedraaid waaruit elke keer weer blijkt dat het gewoon gaat om kleine stapjes, het individuele gesprek, het gesprek in die klas zelf het gesprek met die kerkenraad, en dat het niet alleen is van ik ga een paper schrijven waar iedereen zijn handtekening onder zet.’

Ruud: ‘Wat jij noemt, een paper schrijven en daar je handtekening onder zetten, je hebt natuurlijk één van de dingen die we in de projecten ook hebben gedaan is die kerkelijke verklaringen.’

Sandra: ‘Ja, en daar hebben we ook heel nadrukkelijk de publiciteit mee willen generen. We hebben daar juist de politiek en de pers mee willen opwarmen. [...] Het pamflet dat iedereen op leidersniveau ondertekent, kun je vervolgens weer als handvat gebruiken in de gesprekken die je hebt bij een kerk. Wat betekent het dat jouw kerk dit heeft ondertekend?’

Beide respondenten waren van mening dat bestaande initiatieven een positieve bijdrage hebben geleverd aan de discussie binnen de kerken over homoseksualiteit. Ze zouden graag zien dat bestaande initiatieven worden ondersteund door de Rijksoverheid. Interessant zijn de verklaringen die op leidersniveau worden ondertekend. Het gesprek over homoseksualiteit kan worden aangejaagd door gemeenschappen te laten zien dat kerkelijk leiders hebben getekend voor een veiligere omgeving voor homoseksuelen. Het concept van een veilige omgeving kwam later in het gesprek terug.

Michiel: ‘Het uitgangspunt kan zijn 'iedereen moet zijn wie die is', maar we hebben in het onderwijs geleerd dat je kunt kiezen voor een strategie waarin zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. In het onderwijs is dat bijvoorbeeld het denken over de veilige school. Ik kan me voorstellen dat de politiek wel bij kan dragen aan het gesprek daarover door verschillen in strategieën te etaleren. [...] en zeggen tegen kerken dat ze eens moeten nadenken over hoe kan je gemeenschap een veilige gemeenschap zijn voor iedereen binnen de bandbreedte die je hebt en die ook nooit vaststaat, maar toch iedereen optimaal kan participeren.’

Het idee van een veilige (school)omgeving kan een strategie zijn om het gesprek over homoseksualiteit breder te voeren. Dit idee lijkt overeen te komen met *mainstreamen*, wat bij

de groep Islamitische respondenten werd genoemd. In beide benaderingen wordt gekozen voor een brede aanpak, waarbij het specifiek benoemen van het accepteren van homoseksualiteit wordt gemeden. De gespreksleider pakte er later een voorbeeld bij van een basisschoolleraar die in de publiciteit de werkomgeving van homoseksuele leraren ter sprake bracht.

INT: ‘Laat ik het dan anders vragen. Duran Renkema, die docent op die basisschool die op een gegeven moment heel hard in ging op die enkele feiten constructie. Helpt dat nou de homo-emancipatie een stukje op weg of brengt het nou juist terug?’

Hans: ‘Ik vind van niet.’

Michiel: ‘Nou, ik vind juist dat het helpt. Er is een balans tussen het publieke gesprek waar de politiek een rol in kan spelen en er is het werk dat gewoon gebeurt in stilte. Dat is een evenwicht. Wij merken als christelijke LHBT-organisatie dat de discussie binnen de kerken soms geholpen is bij stevige uitspraken in het publieke domein.’

INT: ‘Nou, ik vind het wel lef hebben van hem.’

Vera: ‘Ja absoluut, maar hij was niet gestuurd door de overheid.’

Michiel: ‘Nee, maar wel geholpen door COC Nederland.’

Hans: ‘Dat punt van de onderwijzer, jij zegt het heeft toch wel geholpen. Nou, ik denk dat we dan allebei gelijk moeten hebben, want ik heb waargenomen dat het niet geholpen heeft. Ik heb namelijk schoolbesturen gezien die te maken kregen met sollicitaties waar iemand op solliciteerde, man wezende en alleenstaand. Het is nooit een probleem geweest, maar na die uitspraak ging het schoolbestuur twijfelen, want wie weet is hij homo.’

Het verhaal over Duran Renkema werd op twee manieren benaderd. Enerzijds de opvatting dat stevige uitspraken van belang zijn voor het gesprek dat binnen de muren van de kerkgemeenschap wordt gevoerd. Anderzijds de mening dat de publiciteit rondom het verhaal ervoor heeft gezorgd dat kerkgemeenschappen en scholen huiverig zijn geworden. Wellicht dat met het laatste standpunt wordt getracht te voorkomen dat in de toekomst eenzelfde soort verhaal in de publieke sfeer terecht komt. Het heeft inzichtelijk gemaakt dat het gesprek over homoseksualiteit aangejaagd kan worden, door enerzijds de publiciteit op te zoeken en anderzijds binnen de muren van de kerkgemeenschap in stilte te werken.

Samenvattend

Dit deel van de focusgroep sessie heeft belangwekkende resultaten opgeleverd over verschillen tussen de groep Islamitische en Protestantse ambassadeurs. De eerste groep richtte zich op specifieke doelgroepen van de ambassadeur, om zo het succes te vergroten. Bij de Protestantse respondenten werd niet één keer gesproken over doelgroepen. Wellicht omdat doelgroepen een onderwerp is dat in verband wordt gebracht met de agenda van de overheid. Waar beide groepen het over eens zijn, is dat de ambassadeur iemand uit de gemeenschap

moet zijn, iemand met gezag en die conform de regels van de gemeenschap leeft. Mensen die de acceptatie van homoseksualiteit willen opdringen, roepen volgens beide groepen weerstand op.

4.5 Conclusie

Het beoogde resultaat van dit onderzoek was een advies van succesfactoren en valkuilen voor het inzetten van ambassadeurs voor de acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse kringen in Nederland. Eerder is beargumenteerd waarom het vanuit een maatschappelijke en wetenschappelijke invalshoek relevant is om te onderzoeken hoe ambassadeurs succesvol kunnen worden ingezet om de acceptatie van homoseksualiteit te vergroten. Tevens kent het onderzoek een politiek belang. Het onderzoek komt immers voort uit een vraag die is ontstaan in de Tweede Kamerfractie van de Partij van de Arbeid. De probleemstelling en het doel van het onderzoek werden ondersteund door drie deelvragen. Alvorens de conclusie van de probleemstelling te formuleren, wordt ingegaan op het beantwoorden van de deelvragen.

Eerst is gekeken wat de houding van de religieuze gemeenschap jegens homoseksualiteit is en hoe dit kan worden verklaard. Islamitische respondenten deelden de opvatting dat de negatieve houding jegens homoseksualiteit die in hun kringen heerst zijn oorsprong vindt in religie. Mensen verwijzen naar de Koran en bestempelen homoseksualiteit als verboden. Echter, de negatieve houding komt ook voort uit angst voor de reactie van de omgeving, door gevoelens van schaamte en schande. Een etnisch-culturele component is derhalve nadrukkelijk verbonden met de afwijzing van een homoseksuele levenswijze. De Protestantse respondenten waren verdeeld in hun houding jegens homoseksualiteit. Enerzijds is deze negatief en komt tot uitdrukking in de uitsluiting van homoseksuelen. Anderzijds zien respondenten ook stapjes in de richting van meer acceptatie van homoseksualiteit in hun gemeenschap. Respondenten schreven de afwijzende houding jegens homoseksualiteit toe aan de nog steeds dominante afkerige visie van kerkgemeenschappen op homoseksualiteit.

Na inzicht te hebben verkregen in de houding jegens homoseksualiteit, is uitgezocht welk niveau van acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen haalbaar wordt geacht en hoe dit wordt bereikt. Volgens de Islamitische respondenten zijn verschillende niveaus van acceptatie haalbaar. Wat bereikt kan worden is sterk afhankelijk van de doelgroep, de deelpopulatie, waar de ambassadeurs zich op richten. Succeskans in conservatieve kringen wordt gering geacht, maar andere groepen, waaronder ouders wier kinderen homoseksueel zijn, zouden ontvankelijk kunnen zijn voor meer acceptatie van

homoseksualiteit. Protestantse respondenten benadrukken dat de overheid niet moet streven naar een stip op de horizon. Het gaat om kleine stapjes. De eerste stap is het agenderen van het onderwerp. Daarna volgt het gesprek intern, onder gelovigen, over homoseksualiteit. Het initiatief hiertoe moet vanuit de kerk zelf komen. Teveel druk vanuit de overheid zou in Protestantse kringen contraproductief kunnen uitpakken.

Ten slotte is gekeken welke kenmerken en werkwijze het werk van een ambassadeur in Islamitische en Protestantse groepen succesvol maken. Allereerst moeten de ambassadeurs uit eigen gemeenschap komen, daarover waren Islamitische en Protestantse respondenten eenstemmig. Tevens dient het een gezaghebbend persoon te zijn. Voorts moet een ambassadeur kennis hebben van en respect hebben voor verschillende standpunten in zijn gemeenschap. Voor Protestantse respondenten gold bovendien dat een ambassadeur zou moeten leven volgens de levenswijze van de kerk. Verschillend waardeerden beide groepen de rol van de overheid. Voor Islamitische respondenten is het belangrijk dat ambassadeurs actief worden ondersteund en gefaciliteerd door de overheid. Het overgrote deel van de Protestantse respondenten nam de positie in dat de overheid op afstand moet blijven en dat kerken sterk genoeg zijn om het onderwerp van homoacceptatie op eigen kracht te agenderen en bespreekbaar te maken.

Door de antwoorden op de drie deelvragen met elkaar te integreren kan antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag *‘Wat zijn de succesfactoren en valkuilen voor het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs voor de acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen in Nederland?’*. Respondenten lieten zien dat negatieve houdingen jegens homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse kringen zijn gefundeerd op religieuze levenswijzen en op gevoelens van schaamte. Deze houdingen kunnen veranderd worden, maar dit is een lange weg. Het onderwerp moet geagendeerd worden en gemeenschappen moeten bereid zijn het gesprek over homoseksualiteit aan te gaan. Ambassadeurs die uit de gemeenschap zelf komen en bekend zijn met de religieuze of culturele levenswijzen en voorts gezag hebben in de gemeenschap, kunnen een bijdrage leveren aan het bespreekbaar maken van homoseksualiteit. De acceptatie van homoseksualiteit zal tijd vergen en met kleine stapjes vooruitgang boeken. Ambassadeurs in Islamitische gemeenschappen willen in hun werk ondersteund worden door de overheid. In Protestantse kringen geldt dat de kerk het initiatief moet nemen en de overheid zich juist op de vlakte moet houden.

4.6 Discussie

In de theoretische verkenning stonden drie concepten centraal: ‘homoseksualiteit en religie’, ‘acceptatie van homoseksualiteit’ en ‘ambassadeurs’. Uit de resultaten van het onderzoek blijkt een vierde concept een grote rol te spelen, namelijk ‘de rol van de overheid’.

‘Homoseksualiteit en religie’ kreeg invulling door literatuur over en onderzoek naar het publieke debat over homoseksualiteit en religie. Feldblum (2006) en Ganzevoort et al. (2011) gaven aan dat religieuze gemeenschappen het recht op vrijheid van geloofsovertuiging opeisen om opvattingen te delen die in andere situaties als discriminerend worden gezien. Dit blijkt uit de discussie met de Protestantse respondenten over vrijheid van godsdienst en de uitsluiting van mensen op basis van hun seksuele geaardheid. Enkele respondenten vonden dat school- of kerkgemeenschappen op basis van Bijbelse regels mensen mogen uitsluiten van lidmaatschap of een functie als leraar. Om dit te kunnen rechtvaardigen, werd terug gegrepen naar vrijheid van godsdienst. Het uitsluiten van mensen op basis van hun seksuele geaardheid lijkt te duiden op de keerzijde van *identity politics* (Parker, 2005). Het houdt de afstand tussen mensen en het conflict tussen homoseksualiteit en religie in stand.

‘Acceptatie van homoseksualiteit’ werd beschreven aan de hand van literatuur over *attitude change* en onderzoek naar de contacthypothese. Attitude verandering blijkt voor veel ambassadeurs een stap te ver. Dit geldt voor de Islamitische, maar ook voor de Protestantse respondenten. Wel beamen beide groepen het positieve effect van contact. De resultaten van dit onderzoek bevestigen voornamelijk dat contact met de andere groep zorgt voor een kentering van de attitude, omdat men leert over de andere groep (Pettigrew, 1998). Een aantal respondenten gaf aan dat het belangrijk is dat mensen uit religieuze kringen kennismaken met LHB-s en leren dat er niets mis is met deze groep. Het extended contact effect kwam niet aan bod. Wel kwam een andere vorm van indirect contact naar voren, namelijk contact met iemand die niet homoseksueel is, maar wel een positieve attitude jegens homoseksualiteit heeft.

Literatuur en eerder onderzoek naar rolmodellen en *change agents* hebben het concept ‘ambassadeurs’ uiteengezet. Het artikel van Fred Lunenburg (2010) over *change agents* blijkt grotendeels aan te sluiten bij de resultaten van dit onderzoek. Drie factoren, *hemophily*, *empathy* en *openness*, zijn terug te zien. Ambassadeurs moeten uit de gemeenschap komen (*hemophily*), en begrip en respect hebben voor de verschillende standpunten (*empathy*). Verder moet de gemeenschap bereid zijn te veranderen en in gesprek te gaan met de ambassadeur (*openness*). Echter, de factor *capacity* is op een andere manier terug te vinden in de resultaten. Volgens de Islamitische respondenten moeten juist de ambassadeurs over

middelen beschikken en niet de gemeenschap. Islamitische en Protestantse respondenten beargumenteerden tevens dat een gemeenschap voor middelen moet kunnen aankloppen bij de overheid. Wat betreft de constatering van Battilana en Casciaro (2012) over de grootste uitdaging van de *change agent*, bevestigt dit onderzoek dat een verandering die raakt met de normen en waarden van de religieuze gemeenschap weerstand oproept en daardoor het werk van ambassadeurs kan belemmeren.

Een beperking van dit onderzoek is dat er geen onderscheid is gemaakt in attitudes jegens homoseksualiteit tussen de verschillende religieuze stromingen. De groep Protestantse respondenten bestond uit leden van de Protestantse Kerk Nederland, de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt en de Christelijk Gereformeerde Kerken. Er is in het onderzoek niet gelet op verschil in attitudes en opvattingen per stroming, terwijl uit onderzoek blijkt dat de orthodox-gereformeerden, de bevindelijk gereformeerden en de Protestantse Kerk Nederland in verschillende fasen van acceptatie zitten (Bos, 2010; Ganzevoort, 2012).

Dit onderzoek richtte zich op professionals en vrijwilligers die zich in hun werk inzetten voor de acceptatie van homoseksualiteit. In focusgroepen zijn de respondenten geïnterviewd over hun ervaring als professional of vrijwilliger. In vervolgonderzoek kan worden gekeken naar de ontvangende partij, namelijk de groepen waar de ambassadeurs zich op richten. Er kan kwantitatief onderzoek worden gedaan naar de attitudes van deze groepen, hoe sterk en breed deze opvattingen gelden in de verschillende geledingen van betreffende religieuze kringen. Ook kan met een kwalitatief onderzoek inzichtelijk worden gemaakt hoe mensen uit de gemeenschap reageren op het beleidsplan en welke personen van elke invloed kunnen zijn op hun attitudes.

4.7 Aanbevelingen

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van PvdA-Kamerlid Keklik Yücel. Het doel was tot een advies te komen van succesfactoren en valkuilen voor het inzetten en ondersteunen van ambassadeurs. Dit advies richt zich tot de Tweede Kamerfractie van de PvdA. Het onderzoek heeft een aantal verschillen tussen de Islamitische respondenten en de Protestantse respondenten blootgelegd. Het advies is te kiezen voor een gespecificeerde werkwijze van de ambassadeurs per religieuze gemeenschap. Belangrijk is dat de boodschap van ambassadeurs breed wordt neergezet en de werkwijze een generieke invulling krijgt, zodat mensen niet het gevoel krijgen dat hun vrijheid van godsdienst wordt afgenomen. Het advies is te kiezen voor een strategie die aansluit bij brede concepten, zoals veiligheid of de jongerencultuur. Daarmee wordt de discussie over de vrijheid van godsdienst ontweken en ondervinden ambassadeurs

minder weerstand vanuit de religieuze gemeenschap. Ten slotte wordt aanbevolen om *framing* te voorkomen door het beleidsplan te verduidelijken voor het grote publiek. De ambassadeurs worden nu in de media en op *social media* geframed als mensen die niets te maken hebben met de betreffende gemeenschap, maar wel door de Rijksoverheid er op af worden gestuurd. Het tegendeel is waar. Ambassadeurs worden door het ministerie van SZW op een website geplaatst. Gemeenten, instanties en gemeenschappen kunnen via deze website zelf contact opnemen met de betreffende ambassadeur om te helpen een taboe, zoals homoseksualiteit, bespreekbaar te maken. Aangezien overheidsinmenging moeilijk blijkt te liggen in sommige Protestante kringen, kan *framing* een belemmering zijn voor het succesvol implementeren van het beleidsplan. Het advies is, samen met het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, te werken aan heldere berichtgeving over de opdracht, rol en werkwijze van de ambassadeurs.

Hoofdstuk 5. Literatuurlijst

- Battilana, J., & Casciaro, T. (2012). Change agents, networks, and institutions. A contingency theory of organizational change. *Academy of Management Journal*, 55(2), 381-398.
- Berg, M. van den, Bos, D.J., Derks, M., Ganzevoort, R.R., Jovanovic, M., Korte, A.M., & Sremac, S. (2014). Religion, homosexuality and contested social orders in the Netherlands, the western Balkans and Sweden. In: Ganiel, G., Winkel, H., & Monnot, C. (eds.), *Religion in Times of Crisis*(116-134). Leiden/Boston: Brill.
- Bevir, M., & Rhodes, R.A.W. (2006). *Governance Stories*. London: Routledge.
- Boeije, H. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Bos, D.J. (2010). *De aard, de daad en het woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Bos, D.J. (2015). Likewise. Religions and same-sex sexualities. In: Izkovitch, H. & Lit, A. van. *I believe I am gay* (83-90). Amsterdam: Izkovitch & Van Lit.
- Costa, P.A., Pereira, H., & Leal, I. (2014). “The contact hypothesis” and attitudes towards same-sex parenting. *Sexuality Research and Social Policy*, 11(3).
- Dovidio, J.F., Eller, A., & Hewstone, M. (2011). Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of indirect contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 147-160.
- Eller, A., Abrams, D., & Gomez, A. (2012). When the direct route is blocked. The extended contact pathway to improving intergroup relations. *International Journal of Intercultural Relations*, 36, 637-646.
- Feldblum, C. (2006). Moral conflict and liberty. Gay rights and religion. *Brooklyn Law Review*, 72(1), 61-109.
- Fern, E.F. (2001). *Advanced focus group research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Ganzevoort, R.R. (2012). Antwoorden op de verkeerde vraag. Valkuilen in het kerkelijk gesprek over homoseksualiteit. In: Bruijne, A. de. (ed.) *Open en kwetsbaar. Christelijk debat over homoseksualiteit* (45-55). Barneveld: De Vuurbaak.
- Ganzevoort, R.R., Laan, M. van der., & Olsman, E. (2011). Growing up gay and religious. *Mental Health, Religion, and Culture*, 14(3), 209-222.
- Gibson, D. (2004). Role models in career development. New directions for theory and research. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 134-156.

- Graaf, R. de, Sandfort, T.G., & Have, M. ten. (2006). Suicidality and sexual orientation: differences between men and women in a population-based sample from the Netherlands. *Archives of Sexual Behavior*, 35(3), 253-262.
- Heinze, J., & Horn, S. (2009). Intergroup contact and beliefs about homosexuality in adolescence. *Youth Adolescence*, 38, 937-951.
- Herten, M. van., & Otten, F. (2007). Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland. In: *Bevolkingstrends 3^e kwartaal 2007*, Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Kanter, R. M. (1983). *The change masters. Corporate entrepreneurs at work*. New York: Simon & Schuster.
- Kemper, T. (1968). Reference groups, socialization and achievement. *American Sociological Review*, 33, 31-45.
- Keuzenkamp, S., & Kuyper, L. (2013). *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Killen, M., Richardson, C., Kelly, M.C., Crystal, D., & Ruck, M. (2006). *European-American students' evaluations of interracial social exchanges in relation to the ethnic diversity of school environments*. Paper presented at the annual convention of the Association for Psychological Science, New York City.
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480-498.
- Kunda, Z., & Sinclair, L. (1999). Motivated reasoning with stereotypes. Activation, application and inhibition. *Psychological Inquiry. An International Journal for the Advancement of Psychological Theory*, 10(1), 12-22.
- Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Lemm, K. (2006). Positive associations among interpersonal contact, motivation, and implicit and explicit attitudes toward gay men. *Journal of Homosexuality*, 51(2), 79-99.
- Liebkind, K., & McAlister, A.L. (1999). Extended contact through peer modelling to promote tolerance in Finland. *European Journal of Social Psychology*, 29, 765-780.
- Lockwood, P., & Kunda, Z. (1997). Superstars and me. Predicting the impact of role models on the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 91-103.
- Lockwood, P., Sadler, P., Fyman, K., & Tuck. S. (2004). To do or not to do. Using positive

- and negative role models to harness motivation. *Social Cognition*, 22(4), 422-450.
- Lunenburg, F.C. (2010). Managing change. The role of the change agent. *International Journal of Management, Business and Administration*, 13(1).
- Maliepaard, M., & Gijssberts, M. (2012). *Muslims in Nederland 2012*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Marsden, P.V., & Friedkin, N. E. (1993). Network studies of social influence. *Sociological Methods & Research*, 22(1), 127-151.
- Marx, D.M., Ko, S.J., & Friedman, R.A. (2009). The “Obama Effect”. How a salient role model reduces race-based performance differences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 953–956.
- Oldham, J., & Kasser, T. (1999). Attitude change in response to information that male homosexuality has a biological basis. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 25(2), 121-124.
- Parker, R. (2005). Five theses on identity politics. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 29(1), 53-59.
- Pettigrew, T.F. (1998). Intergroup contact hypothesis. *Annual Review Psychology*, 49, 65-85.
- Petty, R.E., Wheeler, S.C., & Tormala, Z.L. (2003). Persuasion and attitude change. In T. Millon & M. J. Lerner (Eds.), *Handbook of psychology: Volume 5: Personality and social psychology* (pp. 353-382). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Sakalh, N., & Ugurlu, O. (2002). Effects of social contact with homosexuals on heterosexual Turkish university students’ attitudes towards homosexuality. *Journal of Homosexuality*, 42(1), 53-62.
- Singh, V., Vinnicombe, S., & James, K. (2006). *Women in Management Review*.
- Speizer, J.J. (1981). Role models, mentors, and sponsors. The elusive concepts. *Signs*, 6(4), 692-712.
- Ven, A. H. van de. (1986). Central problems in the management of innovation. *Management Science*, 32, 590-607.
- Verkuyten, M. (1997). *Redelijk racisme. Gesprekken over allochtonen in oude stadswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Whitehead, A., & Baker, J. (2012). Homosexuality, religion, and science. Moral authority and the persistence of negative attitudes. *Sociological Inquiry*, 82(4), 487–509
- Wood, J., Fleming, J., & Marks, M. (2008). Building the capacity of police change agents. The nexus police project. *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*, 18(1), 72-87.
- Wright, S., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S.A. (1997). The extended contact

effect. Knowledge of cross-group friendship and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90.

Zirkel, S. (2002). Is there a place for me? Role models and academic identity among white students and students of color. *Teachers College Record*, 104(2), 357-376.

Overheidsdocumenten

Min. OCW (2015). *Reactie op vragen Commissie OCW en opvolging Midterm review Emancipatie*, Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen aan de Tweede Kamer 5 februari 2015, Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Min. SZW (2015). *Kamerbrief Actieplan Zelfbeschikking*, Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aan de Tweede Kamer 5 januari 2015, Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Hoofdstuk 6. Bijlagen

6.1 Topiclijst

Welk niveau van acceptatie van homoseksualiteit in Islamitische en Protestantse groepen wordt door de ambassadeurs haalbaar geacht en hoe wordt dit bereikt?

Het niveau van acceptatie nu

Het niveau van acceptatie in de toekomst

De rol van de Rijksoverheid en andere overheidsinstanties

Het plan van het ministerie van SZW en OCW

De ondersteuning van mensenrechtenambassadeurs door de Rijksoverheid en gemeenten

Welke kenmerken en werkwijze maken het werk van een ambassadeur in Islamitische en Protestantse groepen succesvol?

Kenmerken en eigenschappen

Het bespreekbaar maken van homoseksualiteit

De contacthypothese

Wat is de houding van de religieuze gemeenschap jegens homoseksualiteit en waarop is deze gebaseerd?

De weerstand tegen homoseksualiteit in de religieuze gemeenschap

De argumenten om de weerstand te rechtvaardigen

De botsing tussen religie en homoseksualiteit

De stereotypen over homoseksualiteit

6.2 Open codes

1. Overheidsinmenging werkt contraproductief
2. Homoseksuelen worden uitgesloten
3. Vrijheid van godsdienst is belangrijk
4. Vrijheid van onderwijs is belangrijk
5. Jongeren als doelgroep
6. Ouders als doelgroep
7. De ambassadeur moet status hebben binnen de gemeenschap
8. De ambassadeur moet uit de gemeenschap komen
9. Religie bepaalt het kader
10. De publieke discussie heeft invloed
11. De kerk moet het initiatief nemen
12. De kerk neemt niet het initiatief.
13. De term ambassadeur werkt contraproductief
14. De overheid kan faciliteren
15. Veiligheid als strategie
16. Discriminatie als strategie
17. Bespreekbaar maken is een doel
18. Bestaande initiatieven ondersteunen
19. De religieuze discussie vertraagt het proces
20. Kennismaken heeft een positieve invloed
21. Mensen moeten bereid zijn het gesprek te voeren
22. Respect hebben voor verschillende standpunten
23. Overheidssteun is belangrijk
24. Weerstand uit angst voor reacties omgeving

6.3 Achtergrondinformatie respondenten

Gefingeerde naam, leeftijd, afkomst/stroming, beroep,

Islamitische respondenten

Amir	25 jaar, Marokkaans, student
Emine	42 jaar, Turks, sociologe
Jakub	20 jaar, Turks, student
Mehmet	54 jaar, Turks, beleidsadviseur
Meryem	55 jaar, Turks, docente
Nasim	33 jaar, Turks, programmeur evenementen
Selim	30 jaar, Turks, ondernemer
Younes	26 jaar, Marokkaans, beleidsadviseur

Protestantse respondenten

Ellen	56 jaar, GKV, onderwijsadviseur
Hans	64 jaar, vooraanstaand lid CGK, predikant
Jos	40 jaar, PKN, voormalig CGK, IT-manager
Michiel	46 jaar, PKN, predikant
Pieter	60 jaar, GKV, schooldirecteur
Ruud	34 jaar, PKN, theoloog
Sandra	50 jaar, PKN, beleidsadviseur
Vera	51 jaar, vooraanstaand lid PKN, predikant

CGK = Christelijk Gereformeerde Kerken

GKV = Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt

PKN = Protestantse Kerk Nederland